અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

સૂર્ય દેવ રાય

વિરુદ્ધ

રામ ચંદર રાય અને અન્ય

ઓગસ્ટ ૭, ૨૦૦૩

[આર. સી. લાહોટી અને અશોક ભાન, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦:અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ – સિવિલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૦૮ – કલમ ૧૧૫(૧) પ્રોવિઝો (સુધારેલ મુજબ) – હાઇકોર્ટના રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રને ઘટાડતો કલમ ૧૧૫(૧) પ્રોવિઝોમાં સુધારો – તેની અસર – હાઇકોર્ટના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળની સત્તા અને અધિકારક્ષેત્ર પર –

કોર્ટે ઠેરવેલ કે: સુધારો અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ હાઇકોર્ટના અધિકારક્ષેત્રને અસર કરતો નથી – હાઇકોર્ટની તાબા હેઠળની અદાલતો દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા હુકમો અને કાર્યવાહીઓ અને વચગાળાના હુકમો પણ કે જેની સામે રિવિઝનનો ઉપાય સુધારા દ્વારા બાકાત રાખવામાં આવ્યો છે તે હાઇકોર્ટના સર્ટીઓરારી (certiorari) અને સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રને આધીન છે જેનો ઉપયોગ ન્યાયની ગંભીર નિષ્ફળતા અથવા ગંભીર અન્યાય થયો હોય ત્યાં કરવાનો છે અને માત્ર હકીકત અથવા કાયદાની ભૂલો સુધારવા માટે નહીં.

અનુચ્છેદ ૨૨૬ – સર્ટીઓરારી રીટ – તેને જારી કરવા માટેના સામાન્ય સિદ્ધાંતો – ચર્ચા કરવામાં આવી.

અનુચ્છેદ ૨૨૭ – સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્ર – જારી કરવા અને તેનો ઉપયોગ – ચર્ચા કરવામાં આવી.

અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ – સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્ર અને સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્ર – વચ્ચેનો તફાવત – ચર્ચા કરવામાં આવી.

અપીલકર્તાએ દાવાવાળી મિલકત–ખેતીલાયક જમીન પર ટાઇટલ અને કબજાના આધારે કાયમી નિવારક મનાઈ હુકમ (permanent preventive

injunction) અને વચગાળાના મનાઈ હુકમ માટે દાવો દાખલ કર્યો હતો. ટ્રાયલ કોર્ટ અને અપીલીય અદાલત બંનેએ આ અરજ નામંજૂર કરી હતી. ત્યારપછી અપીલકર્તાએ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ પિટિશન દાખલ કરી. હાઇકોર્ટે પિટિશનને ટૂંકમાં જ ફગાવી દીધી અને ઠરાવ્યું કે તે જાળવવા યોગ્ય (maintainable) નથી કારણ કે અપીલકર્તા ખાનગી સામાવાળાઓ સામે વચગાળાનો મનાઈ હુકમ માંગી રહ્યો હતો. આથી વર્તમાન અપીલ છે. આ અપીલમાં જે પ્રશ્ન વિચારણા માટે ઉભો થયો હતો તે એ હતો કે ૧૯૯૯ ના અધિનિયમ ૪૬ દ્વારા C.P.C ની કલમ ૧૧૫ માં કરવામાં આવેલા સુધારાની હાઇકોર્ટની તાબા હેઠળની અદાલતોના સમાન હુકમો, કૃત્યો અથવા કાર્યવાહીઓ સામે અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ હાઇકોર્ટની સત્તા અને અધિકારક્ષેત્ર પર શું અસર થાય છે, જેની સામે અગાઉ C.P.C. ની કલમ ૧૧૫ હેઠળ સિવિલ રિવિઝન દાખલ કરવાનો ઉપાય પીડિત વ્યક્તિને ઉપલબ્ધ હતો.

અપીલ મંજૂર કરતા, કોર્ટે **કોર્ટે ઠેરવેલ કે:**

૧. ૧૯૯૯ ના અધિનિયમ નં. ૪૬ દ્વારા C.P.C ની કલમ ૧૧૫ માં કરવામાં આવેલ સુધારો કોઈપણ રીતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ હાઇકોર્ટના અધિકારક્ષેત્રને અસર કરતો નથી અને કરી શકતો નથી. હાઇકોર્ટના રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રમાં ઘટાડો કરવાથી હાઇકોર્ટની સિવિલ કોર્ટમાં સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવાની બંધારણીય સત્તા છીનવાઈ જતી નથી અને છીનવી શકાતી નથી અથવા હાઇકોર્ટને આપવામાં આવેલ દેખરેખની સત્તા

છીનવાઈ જતી નથી કે ઘટાડવામાં આવતી નથી. સત્તા અસ્તિત્વમાં છે, C.P.C. ની કલમ ૧૧૫ માં સુધારાથી અબાધિત, અને સ્વ–શિસ્ત અને પ્રથાના નિયમોને આધીન ઉપયોગ માટે ઉપલબ્ધ છે જે સુસ્થાપિત છે. વધુમાં, હાઇકોર્ટની તાબા હેઠળની અદાલતો દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા વચગાળાના હુકમો જેની સામે રિવિઝનનો ઉપાય CPC સુધારા અધિનિયમ દ્વારા બાકાત રાખવામાં આવ્યો છે તે છતાં હાઇકોર્ટના સર્વીઓરારી અને સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રને આધીન રહેવાનું ચાલુ રાખે છે અને તેને પડકારવા માટે ખુલ્લું છે. [૩૧૧–એ, બી, સી; ૩૦૯–ઈ, એફ] ગંગા શરણ વિરુદ્ધ સિવિલ જજ, હાપુડ, ગાઝિયાબાદ અને અન્ય [૧૯૯૧] ઓલ એલજે ૧૫૯; બેબી વિરુદ્ધ ત્રાવણકોર દેવસ્વમ બોર્ડ અને અન્ય [૧૯૯૮] ૮ એસ.સી.સી. ૩૧૦; મન્મથ નાથ બિસ્વાસ વિરુદ્ધ એમ્પરર [૧૯૩૨–૩૩ ૩૭ સી.ડબલ્યુ.એન. ૨૦૧; એલ. ચંદ્ર કુમાર વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા [૧૯૯૭] ૩ એસ.સી.સી. ૨૬૧; બાલકૃષ્ણ હરિ ફણસાળકર વિરુદ્ધ એમ્પરર એ.આઇ.એર. [૧૯૩૩] બોમ્બે ૧; સ્ટેટ, થ્રુ સ્પેશિયલ સેલ, નવી દિલ્હી વિરુદ્ધ નવજોત સંધુ ઉર્ફે અફશાન ગુરુ અને અન્ય જેટી [૨૦૦૩] ૪ એસ.સી. ૬૦૫ અને શિવ શક્તિ કોઓપરેટિવ હાઉસિંગ સોસાયટી, નાગપુર વિરુદ્ધ મેસર્સ સ્વરાજ ડેવલપર્સ અને અન્ય [૨૦૦૩] ૪ સ્કેલ ૨૪૧ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. ગોવિંદ વિરુદ્ધ સ્ટેટ (સરકાર, એન.સી.ટી. ઑફ દિલ્હી) [૨૦૦૩] ૬ આઇએલડી ૪૬૮, ને મંજૂરી આપવામાં આવી.

૨.૧. અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્રની ગંભીર ભૂલો સુધારવા માટે જારી કરવામાં આવે છે, એટલે કે, જ્યારે તાબા હેઠળની અદાલતે (i) જ્યાં અધિકારક્ષેત્ર અસ્તિત્વમાં ન હોય ત્યાં અધિકારક્ષેત્ર ધારણ કરીને અધિકારક્ષેત્ર વિના, અથવા (ii) તેના અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદાઓ ઓળંગીને તેના અધિકારક્ષેત્રની બહાર, અથવા (iii) કાયદા અથવા પ્રક્રિયાના નિયમોની ઘોર અવગણના કરીને અથવા જ્યાં કોઈ પ્રક્રિયા નિર્દિષ્ટ ન હોય ત્યાં કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના ઉલ્લંઘનમાં કાર્ય કર્યું હોય, અને તેનાથી ન્યાયની નિષ્ફળતા થઈ હોય. [૩૧૧–ડી]

૨.૨. કાયદા દ્વારા રચાયેલ અથવા પ્રજાના અધિકારોને અસર કરતા પ્રશ્નો પર ન્યાયનિર્ણય કરવા કાનૂની સત્તા ધરાવતી અને ન્યાયિક અથવા અર્ધ–ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ ધરાવતી વ્યક્તિઓની કોઈપણ સંસ્થા અથવા સત્તામંડળ હાઇકોર્ટના સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્રને આધીન છે. જો બે ખાનગી પક્ષકારો વચ્ચે વિવાદ હોય તો પણ તે જારી કરી શકાય છે. [૩૧૦–જી]

૨.૩. એ એક સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે અંગ્રેજી કાયદામાં પ્રિરોગેટીવ રીટ્સ (prerogative writs) સાથે સંકળાયેલ તકનીકી બાબતોની આપણી બંધારણીય યોજના હેઠળ કોઈ ભૂમિકા ભજવવાની હોતી નથી; કે રેકોર્ડ મંગાવવા

અને યોગ્ય હુકમો પસાર કરવા માટે તેની તપાસ કરવા માટેની સર્ટીઓરારી રીટ ઉપલી અદાલત દ્વારા નીચલી અદાલતને જારી કરવામાં આવે છે જે તેના રેકોર્ડને હાઇકોર્ટને તેના નિરીક્ષણ માટે પ્રમાણિત કરે છે જેથી હાઇકોર્ટ એ નક્કી કરી શકે કે રેકોર્ડના આધારે નીચલી અદાલતે ન્યાયની નિષ્ફળતા કરાવતી અગાઉની કોઈ ભૂલો કરી છે કે કેમ; અને કે એક હાઇકોર્ટ બીજી હાઇકોર્ટને રીટ જારી કરી શકતી નથી, ન તો હાઇકોર્ટની એક બેન્ચ હાઇકોર્ટની બીજી બેન્ચને રીટ જારી કરી શકે છે; સુપ્રિમ કોર્ટમાં સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવા માટે હાઇકોર્ટના રીટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાની તો વાત જ ક્યાંથી આવે. આપણી બંધારણીય યોજનામાં હાઇકોર્ટની રચના નીચલી અદાલતો તરીકે કરવામાં આવી નથી. આમ, હાઇકોર્ટની તાબા હેઠળની ન્યાયિક અદાલતના હુકમો અને કાર્યવાહીઓ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ હાઇકોર્ટના રીટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન છે. [૩૦૨–એફ–એચ; ૩૦૩–એ]

રયોટ્સ ઓફ ગરાબંધો અને અન્ય ગામો વિરુદ્ધ ઝમીનદાર ઓફ પરલાકીમેડી એ.આઇ.એર. [૧૯૪૩] પીસી ૧૬૪; હરિ વિષ્ણુ કામથ વિરુદ્ધ અહેમદ ઇશાક અને અન્ય [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૧૧૦૪; ધ કસ્ટોડિયન ઓફ ઇવેક્યુઇ પ્રોપર્ટી બેંગલોર વિરુદ્ધ ખાન સાહેબ અબ્દુલ શુકુર વગેરે [૧૯૬૧] ૩ એસ.સી.આર. ૮૫૫; નાગેન્દ્ર નાથ બોરા વિરુદ્ધ કમિશનર ઓફ હિલ્સ ડિવિઝન એન્ડ અપીલ્સ, આસામ અને અન્ય [૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૧૨૪૦; ટી.સી.

બસપ્પા વિરુદ્ધ ટી. નાગપ્પા અને અન્ય [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૨૫૦; નરેશ શ્રીધર મિરાજકર અને અન્ય વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર અને અન્ય [૧૯૬૬] ૩ એસ.સી.આર. ૭૪૪; રૂપા અશોક હુર્રા વિરુદ્ધ અશોક હુર્રા અને અન્ય [૨૦૦૨] ૪ એસ.સી.સી. ૩૮૮; સત્યનારાયણ લક્ષ્મીનારાયણ હેગડે અને અન્ય વિરુદ્ધ મલ્લિકાર્જુન ભવનપ્પા તિરુમલે [૧૯૬૦] ૧ એસ.સી.આર. ૮૯૦; પ્રોવિન્સ ઓફ બોમ્બે વિરુદ્ધ ખુશલદાસ એસ. અડવાણી (મૃતક) એલઆરએસ મારફતે [૧૯૫૦] એસ.સી.આર. ૬૨ અને દ્વારકા નાથ વિરુદ્ધ ઈન્કમ–ટેક્સ ઓફિસર, સ્પેશિયલ સર્કલ, ડી વોર્ડ, કાનપુર અને અન્ય [૧૯૬૫] ૩ એસ.સી.આર. ૫૩૬, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. કોર્પસ જ્યુરિસ સેકન્ડમ, વોલ્યુમ ૧૪, પૃષ્ઠ ૧૨૧; એડમિનિસ્ટ્રેટિવ લૉ બાય એચ.ડબલ્યુ.આર. વેડ અને સી.ઈ. ફોર્સીથ આઠમી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૫૯૧, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો

૩. બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ તાબા હેઠળની અદાલતોને તેમના અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદામાં રાખવા માટે કરવામાં આવે છે. હાઇકોર્ટમાં આવી વ્યાપક દેખરેખની સત્તા નિહિત કરવા પાછળનો સર્વોપરી વિચાર ન્યાયનો માર્ગ મોકળો કરવાનો અને તેમાં રહેલા કોઈપણ અવરોધોને દૂર કરવાનો છે. ગંભીર અન્યાય અથવા ન્યાયની નિષ્ફળતાના કિસ્સામાં આ સત્તાનો ઉપયોગ થઈ શકે છે જેમ કે જ્યારે (i)

અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલે એવું અધિકારક્ષેત્ર ધારણ કર્યું હોય જે તેની પાસે ન હોય, (ii) એવા અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ રહી હોય જે તેની પાસે હોય, આવી નિષ્ફળતાથી ન્યાયની નિષ્ફળતા થઈ હોય, અને (iii) અધિકારક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ હોવા છતાં તેનો એવી રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવી રહ્યો હોય જે અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદાઓ ઓળંગવા સમાન હોય. [૩૧૧–ઈ, એફ]

વર્યામ સિંહ અને અન્ય વિરુદ્ધ અમરનાથ અને અન્ય, [૧૯૫૪] એસ.સી.આર. ૫૬૫ અને ચંદ્રશેખર સિંહ અને અન્ય વિરુદ્ધ શિવ રામ સિંહ અને અન્ય, [૧૯૭૯] ૩ એસ.સી.સી. ૧૧૮, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૪. અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સર્ટીઓરારી રીટ અને અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્ર વચ્ચે વ્યાપક સામાન્ય તફાવત એ છે કે સર્ટીઓરારી રીટ એ હાઇકોર્ટ દ્વારા તેના મૂળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ છે જ્યારે સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ અપીલ, રિવિઝનલ અથવા સુધારાત્મક અધિકારક્ષેત્ર સમાન છે; કે સર્ટીઓરારી રીટમાં, કાર્યવાહીનો રેકોર્ડ નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પ્રમાણિત કરીને હાઇકોર્ટમાં મોકલવામાં આવે છે, હાઇકોર્ટ જો તેના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છતી હોય, તો તે તાબા હેઠળની અદાલતોની કાર્યવાહીને ફક્ત રદ કરી શકે છે અથવા બાજુ પર રાખી શકે છે પરંતુ તેના સ્થાને પોતાનો નિર્ણય મૂકી શકતી નથી જ્યારે સુપરવાઇઝરી

અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં હાઇકોર્ટ માત્ર વાદગ્રસ્ત કાર્યવાહી, ચુકાદા અથવા હુકમને રદ કરી શકતી નથી અથવા બાજુ પર રાખી શકતી નથી પરંતુ તે કેસના તથ્યો અને સંજોગોની જરૂરિયાત મુજબ આવા નિર્દેશો પણ આપી શકે છે, તે નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલને માર્ગદર્શન આપીને હોઈ શકે છે કે તે હવે કેવી રીતે આગળ વધશે અથવા હાઇકોર્ટના માર્ગદર્શન મુજબ નવેસરથી આગળ વધશે, અને તે વાદગ્રસ્ત નિર્ણયના સ્થાને પોતાનો આવો નિર્ણય મૂકી શકે છે, જે નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલે લેવો જોઈતો હતો; અને કે અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળનું અધિકારક્ષેત્ર પીડિત પક્ષકાર દ્વારા અથવા તેના વતી કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના પર ઉપયોગમાં લેવા માટે સક્ષમ છે જ્યારે સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્ર સુઓ મોટો (suo motu) પણ ઉપયોગમાં લેવા સક્ષમ છે. [૩૦૫–સી–એફ] ઉમાજી કેશાવ મેશ્રામ અને અન્ય વિરુદ્ધ શ્રીમતી રાધિકાબાઈ અને અન્ય [૧૯૮૬] સપ્લીમેન્ટ્રી એસ.સી.સી. ૪૦૧, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૫.૧. સર્ટીઓરારી રીટ અથવા સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ માત્ર હકીકત અથવા કાયદાની ભૂલો સુધારવા માટે ઉપલબ્ધ નથી સિવાય કે ભૂલ સ્પષ્ટ હોય અને કાર્યવાહીના મુખ પર જ દેખાતી હોય જેમ કે જ્યારે તે કાયદાની જોગવાઈઓની સ્પષ્ટ અજ્ઞાનતા અથવા સંપૂર્ણ અવગણના પર આધારિત હોય, અને તેનાથી ગંભીર અન્યાય અથવા ન્યાયની ગંભીર નિષ્ફળતા થઈ હોય. વધુમાં સ્પષ્ટ ભૂલ એ એવી ભૂલ છે જે સ્વયં–સ્પષ્ટ હોય, એટલે કે, જે કોઈપણ લાંબી

અથવા જટિલ દલીલ અથવા તર્કના લાંબા ખેંચાયેલા પ્રક્રિયામાં સામેલ થયા વિના સમજી શકાય અથવા દર્શાવી શકાય. જ્યાં બે અનુમાનો વ્યાજબી રીતે શક્ય હોય અને તાબા હેઠળની અદાલતે એક મત લેવાનું પસંદ કર્યું હોય ત્યાં ભૂલને ગંભીર અથવા સ્પષ્ટ કહી શકાય નહીં. [૩૧૧–જી, એચ; ૩૧૨–એ]

૫.૨. સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવાની સત્તા અને સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ ભાગ્યે જ અને માત્ર યોગ્ય કિસ્સાઓમાં જ કરવાનો છે જ્યાં હાઇકોર્ટની ન્યાયિક અંતરાત્મા તેને કાર્ય કરવા આદેશ આપે છે જેથી ન્યાયની ગંભીર નિષ્ફળતા અથવા ગંભીર અન્યાય ન થાય. જ્યારે તાબા હેઠળની અદાલતમાં કોઈ દાવો અથવા કાર્યવાહી પડતર હોય ત્યારે ઉપરોક્ત બે અધિકારક્ષેત્રમાંથી કોઈપણને લાગુ કરવાની માંગ કરવામાં આવે અને ભૂલ સુધારવા માટે બોલાવવામાં આવે તો પણ તે તેની સામે પસંદ કરેલી અપીલ અથવા રિવિઝનમાં કાર્યવાહીના અંતે સુધારવા સક્ષમ હોય અને હાઇકોર્ટના સર્ટીઓરારી અથવા સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રને લાગુ કરતી પિટિશનને ધ્યાનમાં લેવાથી દાવા અથવા કાર્યવાહીના સરળ પ્રવાહ અને/અથવા વહેલા નિકાલમાં અવરોધ ઊભો થતો હોય ત્યારે કાળજી, સાવધાની અને સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. હાઇકોર્ટને દરમિયાનગીરી કરવા માટે યોગ્ય લાગી શકે છે જ્યાં ભૂલ એવી હોય કે, જો તે જ ક્ષણે સુધારવામાં ન આવે, તો તે પછીના તબક્કે સુધારવા માટે અસમર્થ બની

શકે છે અને દરમિયાનગીરી કરવાનો ઇનકાર કરવાથી ન્યાયની મજાક ઉડશે અથવા જ્યાં આવો ઇનકાર પોતે જ વિવાદને લંબાવશે. [૩૧૨–બી–ડી]

૫.૩. હાઇકોર્ટ સર્ટીઓરારી અથવા સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં પોતાને અપીલની અદાલતમાં રૂપાંતરિત કરશે નહીં અને પુરાવાઓનું પુનઃ–મૂલ્યાંકન અથવા મૂલ્યાંકન કરવામાં અથવા અનુમાન લગાવવામાં ભૂલો સુધારવામાં અથવા માત્ર ઔપચારિક અથવા તકનીકી પાત્રની ભૂલો સુધારવામાં સામેલ થશે નહીં. [૩૧૨–ઈ]

૫.૪. વ્યવહારમાં, સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવા માટે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા માટેના માપદંડો અને સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ માટેના માપદંડો લગભગ સમાન છે અને અંગ્રેજી અદાલતોથી વિપરીત ભારતમાં હાઇકોર્ટો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા અધિકારક્ષેત્રની પહોળાઈએ બંને અધિકારક્ષેત્રો વચ્ચેના તફાવતને લગભગ ભૂંસી નાખ્યો છે. અનુચ્છેદ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ માટેના માપદંડોને કોઈ ચુસ્ત ફોર્મ્યુલા અથવા કઠોર નિયમોમાં બાંધી શકાય નહીં. ઘણીવાર હાઇકોર્ટ દુવિધાનો સામનો કરતી હોય છે. જો તે પડતર કાર્યવાહીમાં દરમિયાનગીરી કરે છે તો કાર્યવાહી પૂર્ણ થવામાં વિલંબ થવાની સંભાવના છે. જો તે દરમિયાનગીરી કરતી નથી, તો તે ક્ષણની ભૂલ સુધારણામાંથી મુક્તિ મેળવી શકે છે. આપેલ કેસના

તથ્યો અને સંજોગો હાઇકોર્ટ માટે સ્વ–નિયંત્રણ રાખવાનું અને દરમિયાનગીરી ન કરવાનું વધુ યોગ્ય બનાવી શકે છે કારણ કે અધિકારક્ષેત્રની ભૂલ ભલે થઈ હોય છતાં પણ તે પછીના તબક્કે તેની કાળજી લેવા અને સુધારવા સક્ષમ છે અને કરવામાં આવેલ ખોટું, જો કોઈ હોય તો, તેને સુધારવામાં આવશે અને કાર્યવાહીના અંતે પસંદ કરેલી અપીલ અથવા રિવિઝનમાં અધિકારો અને સમાનતાને સમાયોજિત કરવામાં આવશે. પરંતુ એવા કિસ્સાઓ હોઈ શકે છે જ્યાં 'સમયસરનું પગલું નવને બચાવશે'. તેથી, સત્તા છે પરંતુ તેનો ઉપયોગ વિવેકાધીન છે જે ફક્ત ન્યાયાધીશના ન્યાયિક અનુભવ અને વ્યવહારિક શાણપણથી સમૃદ્ધ ન્યાયિક અંતરાત્માના આદેશો દ્વારા જ સંચાલિત થશે. [૩૧૩–બી–ડી]

૬. વર્તમાન કિસ્સામાં, અપીલકર્તા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી પિટિશનને જાળવવા યોગ્ય (maintainable) નથી તેમ ઠરાવીને તેને નકારી કાઢતો હાઇકોર્ટનો હુકમ બાજુ પર રાખવામાં આવે છે. પિટિશન હાઇકોર્ટની ફાઇલ પર પુનઃસ્થાપિત કરવામાં આવે છે, હાઇકોર્ટ સમક્ષ અરજદાર સર્ટીઓરારી રીટ માંગી રહ્યો છે કે હાઇકોર્ટના સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે તેના આધારે હાઇકોર્ટના નિયમો સાથે સુસંગત રીતે યોગ્ય બેન્ચ દ્વારા તેની કાર્યવાહી કરવામાં આવશે. [૩૧૩–ઈ]

દીવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર: સિવિલ અપીલ નં. ૬૧૧૦ ઓફ ૨૦૦૩. સી.એમ.ડબલ્યુ.પી. નં. ૨૦૦૩૮ ઓફ ૨૦૦૨ માં અલ્હાબાદ હાઇકોર્ટના તારીખ ૧૫.૫.૨૦૦૨ ના ચુકાદા અને હુકમમાંથી. અપીલકર્તા તરફથી શ્રીનાથ સિંહ અને એ.એસ. પુંડીર. ડૉ. કૃષ્ણ સિંહ ચૌહાણ (એનપી) અને રામેશ્વર પ્રસાદ ગોયલ (એનપી) સામાવાળાઓ તરફથી.

કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ આર.સી. લાહોટી દ્વારા આપવામાં આવેલ મંજૂરી આપવામાં આવે છે.

અપીલકર્તાએ સિવિલ જજની અદાલતમાં દાવાવાળી મિલકત કે જે ખેતીલાયક જમીનનો ટુકડો છે તેના પર તેના ટાઇટલ અને કબજાના આધારે કાયમી નિવારક મનાઈ હુકમ જારી કરવા માટે દાવો દાખલ કર્યો હતો. તેણે સી.પી.સી. ના ઓર્ડર XXXIX ના નિયમ ૧ અને ૨ હેઠળ વચગાળાના મનાઈ હુકમ દ્વારા રાહત પણ માંગી હતી. ટ્રાયલ કોર્ટ તેમજ અપીલીય અદાલત દ્વારા આ અરજ નામંજૂર કરવામાં આવી હતી. તેનાથી નારાજ થઈને અપીલકર્તાએ હાઇકોર્ટમાં એક પિટિશન (સી.એમ.ડબલ્યુ.પી. નં. ૨૦૦૩૮ ઓફ ૨૦૦૨) દાખલ કરી જેને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની પિટિશન તરીકે લેબલ કરવામાં આવી હતી. હાઇકોર્ટે એવો અભિપ્રાય બાંધીને પિટિશનને ટૂંકમાં જ ફગાવી દીધી છે કે પિટિશન જાળવવા યોગ્ય (maintainable) ન હતી કારણ કે અપીલકર્તા

ખાનગી સામાવાળાઓ સામે વચગાળાનો મનાઈ હુકમ માંગી રહ્યો હતો. વાદગ્રસ્ત હુકમમાં ગંગા શરણ વિરુદ્ધ સિવિલ જજ, હાપુડ, ગાઝિયાબાદ અને અન્ય, (૧૯૯૧) અલ્હાબાદ લો જર્નલ ૧૫૯ માં અલ્હાબાદ હાઇકોર્ટના કુલ બેન્ચના નિર્ણયનો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો છે. અગાઉ સી.પી.સી. ની કલમ ૧૧૫ હેઠળ અંતિમ સિવિલ રિવિઝનનો ઉપાય અહીં અપીલકર્તા દ્વારા મેળવી શકાયો હોત પરંતુ ૦૧.૦૭.૨૦૦૨ થી અમલમાં આવેલા સુધારા અધિનિયમ ૪૬ દ્વારા સી.પી.સી. ની કલમ ૧૧૫ માં કરવામાં આવેલા સુધારાને કારણે અપીલકર્તા માટે તે ઉપાય ઉપલબ્ધ નથી.

આ અપીલ હાઇકોર્ટ સમક્ષ વારંવાર આવતો એક પ્રશ્ન ઉભો કરે છે કે ૦૧.૦૭.૨૦૦૨ થી અમલમાં આવેલા અધિનિયમ ૪૬ દ્વારા સી.પી.સી. ની કલમ ૧૧૫ માં લાવવામાં આવેલા સુધારાની, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સર્ટીઓરારી રીટની માંગણી કરતી અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ સુપરવાઇઝરી સત્તાનો ઉપયોગ કરતી પિટિશનો દાખલ કરવાની હાઇકોર્ટની સત્તા અને અધિકારક્ષેત્ર પર શું અસર થાય છે, ખાસ કરીને હાઇકોર્ટની તાબા હેઠળની અદાલતોના સમાન હુકમો, કૃત્યો અથવા કાર્યવાહીઓ સામે, જેની સામે અગાઉ સી.પી.સી. ની કલમ ૧૧૫ હેઠળ સિવિલ રિવિઝન દાખલ કરવાનો ઉપાય પીડિત વ્યક્તિને ઉપલબ્ધ હતો. શું કોઈ પીડિત વ્યક્તિ ન્યાયિક સમીક્ષાના ઉપાયથી સંપૂર્ણપણે વંચિત છે, જો તે મૂળ અદાલત અને અપીલીય અદાલતના

હાથે હારી ગયો હોય છતાં ન્યાયની ગંભીર નિષ્ફળતા થઈ હોવાનો કેસ બની શકતો હોય?

સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૧૧૫ સુધાર્યા મુજબ હવે ટ્રાયલ કોર્ટના હુકમ સામેની અપીલનો નિકાલ કરતા હુકમ સામે રિવિઝન પિટિશન દાખલ કરવાની પરવાનગી આપતી નથી, પછી ભલે તે ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા મનાઈ હુકમના હુકમની પુષ્ટિ કરતો હોય, તેને ઉલટાવતો હોય કે તેમાં ફેરફાર કરતો હોય. તેનું કારણ એ છે કે કોઈપણ રીતે પસાર કરવામાં આવેલ હાઇકોર્ટનો હુકમ દાવો અથવા અન્ય કાર્યવાહીનો અંતિમ નિકાલ કરવાની અસર ધરાવતો નથી. આવા કિસ્સામાં રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ સીપીસીની કલમ ૧૧૫ ની પેટા-કલમ (૧) હેઠળ દાખલ કરાયેલ પ્રોવિઝો દ્વારા છીનવી લેવામાં આવ્યો છે. આ સુધારો મલીમથ કમિટીની ભલામણો પર આધારિત છે. કમિટીનો અભિપ્રાય હતો કે સીપીસીની કલમ ૧૧૫ માં ઉપયોગમાં લેવાયેલ શબ્દપ્રયોગ, જે એ આધાર પર રિવિઝનમાં દખલગીરીને સક્ષમ બનાવે છે કે જો હુકમ ઊભો રહેવા દેવામાં આવે તો તે ન્યાયની નિષ્ફળતા કરાવશે અથવા જે પક્ષકાર સામે તે કરવામાં આવ્યો હતો તેને ભરપાઈ ન થઈ શકે તેવું નુકસાન પહોંચાડશે, તેણે તમામ પ્રકારના વચગાળાના હુકમો સાથે રિવિઝનલ સત્તાના ઉપયોગ માટે વિશાળ અવકાશ ખુલ્લો રાખ્યો હતો અને આ કેસોના નિકાલમાં વિલંબ તરફ નોંધપાત્ર ફાળો આપી રહ્યું હતું. કમિટીએ હાઇકોર્ટને રિવિઝનની સત્તાથી વંચિત

કરવાની તરફેણ કરી ન હતી પરંતુ મજબૂતપણે અનુભવ્યું હતું કે સત્તાને યોગ્ય રીતે ઘટાડવી જોઈએ. પ્રોવિઝોના અગાઉના ખંડ (બી) ને કાઢી નાખવાની અને નવી પ્રોવિઝો દાખલ કરવાની અસર એ છે કે ટ્રાયલ અથવા અન્ય કાર્યવાહીમાં પસાર કરવામાં આવેલા વચગાળાના હુકમના સંદર્ભમાં રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્ર નોંધપાત્ર રીતે ઘટાડવામાં આવ્યું છે. જ્યાં સુધી પ્રોવિઝોની જરૂરિયાત પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી શકાતો નથી.

ઉભા થયેલા પ્રશ્નના જવાબની શોધની શરૂઆત તરીકે, સુધારેલી સી.પી.સી. ની કલમ ૧૧૫ ની પૃષ્ઠભૂમિમાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ હાઈકોર્ટને આપવામાં આવેલા બંધારણીય અધિકારક્ષેત્રને લગતા કેટલાક સુસ્થાપિત સિદ્ધાંતોને યાદ કરવા અને ફરીથી જણાવવા જરૂરી બની જાય છે.

સર્ટીઓરારી રીટ કોર્પસ જ્યુરિસ સેકન્ડમ (વોલ્યુમ ૧૪, પૃષ્ઠ ૧૨૧) અનુસાર સર્ટીઓરારી એ ઉપલી અદાલતમાંથી નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલને કોઈ ચોક્કસ કેસનો રેકોર્ડ મોકલવા માટેનો આદેશ આપતો આદેશ છે.

એચ.ડબલ્યુ.આર. વેડ અને સી.એફ. ફોર્સીથ સર્ટીઓરારીને આ શબ્દોમાં વ્યાખ્યાયિત કરે છે:– "સર્ટીઓરારીનો ઉપયોગ કેટલીક નીચલી ટ્રિબ્યુનલ અથવા સત્તાધિકારીના નિર્ણયને હાઈકોર્ટમાં લાવવા માટે થાય છે જેથી તેની

તપાસ થઈ શકે. જો નિર્ણય પરીક્ષણ પાસ કરતો નથી, તો તેને રદ કરવામાં આવે છે – એટલે કે, તેને સંપૂર્ણપણે અમાન્ય જાહેર કરવામાં આવે છે, જેથી કોઈને તેનું સન્માન કરવાની જરૂર ન રહે. અંતર્ગત નીતિ એ છે કે તમામ નીચલી અદાલતો અને સત્તાવાળાઓ પાસે માત્ર મર્યાદિત અધિકારક્ષેત્ર અથવા સત્તાઓ હોય છે અને તેમને તેમની કાનૂની મર્યાદામાં રાખવા જોઈએ. ન્યાયના વ્યવસ્થિત વહીવટ ખાતર આ ક્રાઉન (Crown) ની ચિંતા છે, પરંતુ આ ખાનગી ફરિયાદ છે જે ક્રાઉનને ગતિમાં મૂકે છે." (એડમિનિસ્ટ્રેટિવ લૉ, આઠમી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૫૯૧).

વિદ્વાન લેખકો આગળ ઉમેરે છે કે જસ્ટિસ ઓફ ધ પીસ (justices of the peace) પર તેમના ન્યાયિક અને તેમના વહીવટી કાર્યો બંનેમાં તેમજ કિંગ્સ બેન્ચની અદાલત દ્વારા ધ્યાન દોરવામાં આવેલા વિશેષ વૈધાનિક મંડળને નિયંત્રિત કરવામાં સમસ્યા ઊભી થઈ હતી. "અદાલતને જે સૌથી ઉપયોગી સાધનો તૈયાર મળ્યા તે પ્રિરોગેટીવ રીટ્સ હતા. પરંતુ સ્વાભાવિક રીતે જે નિયંત્રણનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો તે સંપૂર્ણપણે કાનૂની હતો, અને હવે રાજકીય રહ્યો ન હતો. કિંગ્સ બેન્ચમાં પરીક્ષણ માટે જસ્ટિસ ઓફ ધ પીસ અને કમિશનરોના રેકોર્ડ મંગાવવા અને જો કોઈ કાનૂની ખામી જણાય તો તેને રદ કરવા માટે સર્ટીઓરારી જારી કરવામાં આવતો હતો. શરૂઆતમાં રેકોર્ડ પરના ફોર્મની ખામીઓ માટે એટલે કે મુખ પરની ભૂલ માટે ઘણું રદ કરવામાં આવતું

હતું. બાદમાં, જેમ અલ્ટ્રા વાયર્સ (ultra vires) નો સિદ્ધાંત વિકસિત થયો, તે નિયંત્રણનો પ્રભાવશાળી સિદ્ધાંત બની ગયો" (પૃષ્ઠ ૫૯૨).

સર્ટીઓરારી રીટની પ્રકૃતિ અને વ્યાપ અને તે ક્યારે જારી થઈ શકે તે લોર્ડ ચાન્સેલર વિસ્કાઉન્ટ સિમોન દ્વારા રયોટ્સ ઓફ ગરાબંધો અને અન્ય ગામો વિરુદ્ધ ઝમીનદાર ઓફ પરલાકીમેડી અને અન્ય, એ.આઇ.એર. (૧૯૪૩) પીસી ૧૬૪ માં સુંદર રીતે દર્શાવવામાં આવ્યું હતું. "ઇંગ્લેન્ડમાં સર્ટીઓરારીની પ્રાચીન રીટ એ એક મૂળ રીટ છે જે સુપિરિયર કોર્ટમાંથી જારી થઈ શકે છે જેમાં નીચલી અદાલત સમક્ષ પડતર હોય તેવા કોઈ કારણ અથવા બાબતની કાર્યવાહીનો રેકોર્ડ સુપિરિયર કોર્ટમાં મોકલવામાં આવે તે જરૂરી છે જેથી ત્યાં તેની સાથે કાર્યવાહી કરી શકાય. આ રીટનું નામ આ રીતે રાખવામાં આવ્યું છે કારણ કે, તેના મૂળ લેટિન સ્વરૂપમાં, તે જરૂરી હતું કે રાજાને તપાસ કરવામાં આવનાર કાર્યવાહી વિશે "પ્રમાણિત કરવામાં આવે (be certified)", અને તેનો હેતુ સુપિરિયર કોર્ટની સત્તાના ઉપયોગ દ્વારા એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે નીચલી ટ્રિબ્યુનલના અધિકારક્ષેત્રનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ થવો જોઈએ. આ રીટ શુદ્ધ રીતે વહીવટી કૃત્યોને સુધારવા માટે જારી કરવામાં આવતી નથી, પરંતુ, બીજી બાજુ, તેનો અમલ સૌથી કડક અર્થમાં નીચલી "અદાલતો" પૂરતો મર્યાદિત નથી. વ્યાપક રીતે કહીએ તો, એવું કહી શકાય કે જો નીચલી સંસ્થા દ્વારા કરવામાં આવેલ કાર્ય એક ન્યાયિક કાર્ય છે, જે મંત્રાલયના કાર્યથી અલગ છે, તો

સર્ટીઓરારી લાગુ પડશે. આ ઉપાય, સિદ્ધાંતના મુદ્દામાં, તે દેખરેખ રાખનાર સત્તામંડળમાંથી પ્રાપ્ત થયો છે જે સાર્વભૌમની સુપિરિયર કોર્ટ્સ, અને ખાસ કરીને કિંગ્સ બેન્ચની અદાલત, નીચલા અધિકારક્ષેત્રો પર ધરાવે છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે. આ સિદ્ધાંત રાજાના આધિપત્યના અન્ય ભાગોમાં પ્રત્યારોપિત કરવામાં આવ્યો છે, અને બ્રિટિશ ભારતમાં ચોક્કસ મર્યાદાઓમાં કાર્ય કરે છે."

ભારતના બંધારણનો અનુચ્છેદ ૨૨૬ હાઈકોર્ટને અન્ય બાબતોની સાથે સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવાની સત્તા સાચવી રાખે છે. સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવા માટેના સિદ્ધાંતો સુસ્થાપિત છે. અમારા હેતુ માટે હરિ વિષ્ણુ કામથ વિરુદ્ધ અહેમદ ઇશાક અને અન્ય, [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૧૧૦૪ માં આ કોર્ટના ૭–જજ બેન્ચના નિર્ણયમાંથી ટાંકવું પૂરતું રહેશે. ધ કસ્ટોડિયન ઓફ ઇવેક્યુઇ પ્રોપર્ટી બેંગલોર વિરુદ્ધ ખાન સાહેબ અબ્દુલ શુકુર વગેરે, (૧૯૬૧) ૩ એસ.સી.આર. ૮૫૫ માં બંધારણીય બેન્ચ દ્વારા તેમાં દર્શાવેલ ચાર દરખાસ્તોનો સારાંશ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો:–

".....હાઈકોર્ટ ડીસેમ્બર ૨, ૧૯૫૨ ના હુકમને અપીલીય અદાલત તરીકે જોવામાં વાજબી નહોતી, જોકે તે હુકમની ચકાસણી કરવામાં વાજબી ગણાશે જાણે કે સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવા માટે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ તેની સમક્ષ લાવવામાં આવ્યો હોય. સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવામાં હાઈકોર્ટના અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદા આ કોર્ટ દ્વારા હરિ વિષ્ણુ કામથ વિરુદ્ધ અહેમદ ઇશાક,

૧૯૫૫–૧ એસ ૧૧૦૪: ((એસ) એઆઈઆર ૧૯૫૫ એસસી ૨૩૩) માં ધ્યાનમાં લેવામાં આવી હતી અને નીચેની ચાર દરખાસ્તો નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી:– "(૧) અધિકારક્ષેત્રની ભૂલો સુધારવા માટે સર્ટીઓરારી જારી કરવામાં આવશે; (૨) સર્ટીઓરારી ત્યારે પણ જારી કરવામાં આવશે જ્યારે અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલ તેના નિર્વિવાદ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં ગેરકાયદેસર રીતે કાર્ય કરે છે, જેમ કે જ્યારે તે પક્ષકારોને સાંભળવાની તક આપ્યા વિના નિર્ણય લે છે, અથવા કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન કરે છે; (૩) સર્ટીઓરારીની રીટ જારી કરતી અદાલત સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં કાર્ય કરે છે, અપીલીય અધિકારક્ષેત્રના નહીં. આનું એક પરિણામ એ છે કે અદાલત નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા પહોંચેલા હકીકતના તારણોની સમીક્ષા કરશે નહીં, ભલે તે ખોટા હોય. (૪) જો કાર્યવાહીના મુખ પર દેખાતી કોઈ સ્પષ્ટ ભૂલ હોય તો, નિર્ણય અથવા નિર્ધારણમાં થયેલી ભૂલ પણ સર્ટીઓરારીની રીટને આધીન હોઈ શકે છે, દા.ત., જ્યારે તે કાયદાની જોગવાઈઓની સ્પષ્ટ અજ્ઞાનતા અથવા અવગણના પર આધારિત હોય. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, તે એક સ્પષ્ટ ભૂલ છે જેને સર્ટીઓરારી દ્વારા સુધારી શકાય છે પરંતુ માત્ર એક ખોટો નિર્ણય નહીં."

પ્રારંભિક વર્ષોમાં સુપ્રિમ કોર્ટ સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્રની પરંપરાગત ભૂમિકાથી અલગ થવા માટે તૈયાર ન હતી અને ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ સાથે સુસંગત રીતે,

અંગ્રેજી ન્યાયાધીશો માટે જાણીતી પ્રક્રિયાગત તકનીકી બાબતોથી બ ધાયેલી લાગતી હતી. પછીના વર્ષોમાં સુપ્રિમ કોર્ટે પ્રક્રિયાગત અને તકનીકી કડકાઈ હળવી કરી છે, તેમ છતાં અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગને સંચાલિત કરતા વ્યાપક અને મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને ત્યજી દેવામાં આવ્યા નથી.

સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં હાઇકોર્ટ એ ધારણા પર આગળ વધે છે કે જે અદાલત પાસે કોઈ વિષય પર અધિકારક્ષેત્ર હોય છે તેની પાસે ખોટો તેમજ સાચો નિર્ણય લેવાનું અધિકારક્ષેત્ર હોય છે. તેથી, હાઇકોર્ટ સર્ટીઓરારીના હેતુ માટે પોતાની જાતને અપીલીય અદાલતની ભૂમિકા સોંપશે નહીં અને પુરાવાઓનું પુનઃ–મૂલ્યાંકન અથવા મૂલ્યાંકન કરવા માટે પગલું ભરશે નહીં અને નીચલી અદાલત દ્વારા પહોંચેલા તારણોના સ્થાને પોતાના તારણો મૂકશે નહીં.

નાગેન્દ્ર નાથ બોરા અને અન્ય વિરુદ્ધ કમિશનર ઓફ હિલ્સ ડિવિઝન એન્ડ અપીલ્સ, આસામ અને અન્ય, [૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૧૨૪૦ માં, સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવા માટેના અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ માટેના માપદંડો બંધારણીય બેન્ચ દ્વારા દર્શાવવામાં આવ્યા હતા :– "કોમન લૉ રીટ, જેને હવે સર્ટીઓરારીનો ઓર્ડર કહેવામાં આવે છે, જેને આપણા બંધારણ દ્વારા પણ અપનાવવામાં આવ્યો છે, તે અપીલનું સ્થાન લેવા માટે નથી જ્યાં કાનૂન અપીલનો અધિકાર આપતું નથી. તેનો હેતુ માત્ર રેકોર્ડની તપાસ પરથી એ નક્કી

કરવાનો છે કે શું નીચલી ટ્રિબ્યુનલે તેના અધિકારક્ષેત્રને ઓળંગ્યું છે અથવા કાયદાની આવશ્યક જરૂરિયાતો અનુસાર આગળ વધ્યું નથી જેનો તેણે વહીવટ કરવાનો હતો. માત્ર ઔપચારિક અથવા તકનીકી ભૂલો, ભલે તે કાયદાની હોય, આ અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રને આકર્ષવા માટે પૂરતી રહેશે નહીં. જ્યાં ભૂલોને રેકોર્ડના મુખ પર દેખાતી કાયદાની ભૂલો કહી શકાય નહીં, પરંતુ તે દસ્તાવેજી પુરાવાઓ અથવા એફિડેવિટ્સના મૂલ્યાંકનમાં ભૂલો, અનુમાનો કાઢવામાં અથવા અનુમાન કાઢવામાં ચૂકની ભૂલો અથવા બીજા શબ્દોમાં એવી ભૂલો છે જે ફક્ત અપીલની અદાલત તરીકે બેઠેલી અદાલત જ તપાસી શકી હોત અને, જો જરૂરી હોય તો, સુધારી શકી હોત અને પ્રશ્ન હેઠળના કાનૂન હેઠળના અપીલીય સત્તામંડળ પાસે તેના અપીલીય અથવા રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં પુરાવાઓ તપાસવા અને તેનું મૂલ્યાંકન કરવાનું અમર્યાદિત અધિકારક્ષેત્ર હોય અને એવું દર્શાવવામાં આવ્યું નથી કે તેની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવામાં અપીલીય સત્તામંડળે કાયદાની કોઈપણ ફરજિયાત જોગવાઈઓની અવગણના કરી છે પરંતુ વધુમાં વધુ એવું કહી શકાય કે તેણે કાયદાનું બળ ન ધરાવતી અમુક વહીવટી સૂચનાઓની અવગણના કરી છે, ત્યાં અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ માટે કોઈ કેસ નથી."

ટી.સી. બસપ્પા વિરુદ્ધ ટી. નાગપ્પા અને અન્ય, [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૨૫૦ માં બંધારણીય બેન્ચે ઠરાવ્યું હતું કે સર્ટીઓરારી સામાન્ય રીતે ત્યારે જારી

કરવામાં આવી શકે છે જ્યારે અદાલતે (i) અધિકારક્ષેત્ર વિના, અથવા (ii) તેના અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદાઓ ઓળંગીને કાર્ય કર્યું હોય. અધિકારક્ષેત્રનો અભાવ કાર્યવાહીના વિષયના સ્વરૂપમાંથી અથવા કેટલીક પ્રારંભિક કાર્યવાહીની ગેરહાજરીમાંથી ઊભો થઈ શકે છે અથવા અદાલત પોતે કાયદેસર રીતે રચાયેલી ન હોઈ શકે અથવા બાહ્ય સંજોગોને કારણે કોઈ વિકલાંગતાથી પીડાતી હોઈ શકે છે. સર્ટીઓરારી ત્યારે પણ જારી થઈ શકે છે જો અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલે સક્ષમ હોવા છતાં નિયમો અથવા પ્રક્રિયાની ઘોર અવગણના કરીને અથવા કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના ઉલ્લંઘનમાં કાર્ય કર્યું હોય જ્યાં કોઈ ચોક્કસ પ્રક્રિયા નિર્ધારિત ન હોય. નિર્ણય અથવા નિર્ધારણમાં થયેલી ભૂલ પણ સર્ટીઓરારીની રીટને આધીન હોઈ શકે છે જો નીચેના પરિબળો ઉપલબ્ધ હોય જો ભૂલ સ્પષ્ટ હોય અને કાર્યવાહીના મુખ પર દેખાતી હોય જેમ કે જ્યારે તે કાયદાની જોગવાઈઓની સ્પષ્ટ અજ્ઞાનતા અથવા અવગણના પર આધારિત હોય પરંતુ માત્ર એક ખોટો નિર્ણય સર્ટીઓરારીની રીટને આધીન નથી.

કાયદા દ્વારા રચાયેલ અથવા પ્રજાના અધિકારોને અસર કરતા પ્રશ્નો પર ન્યાયનિર્ણય કરવા કાનૂની સત્તા ધરાવતી અને ન્યાયિક અથવા અર્ધ–ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવાની ફરજ ધરાવતી વ્યક્તિઓની કોઈપણ સંસ્થા અથવા સત્તામંડળ હાઇકોર્ટના સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્રને આધીન છે. હાઇકોર્ટની તાબા હેઠળની ન્યાયિક અદાલતોની કાર્યવાહી સર્ટીઓરારીને આધીન કરી શકાય છે.

શું તાબા હેઠળની અદાલતના હુકમો અને કાર્યવાહીઓ હાઇકોર્ટના સર્ટીઓરારી રીટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન છે કે કેમ તે પ્રશ્ન સાથે કામ કરતી વખતે, અમે અમારી ફરજમાં નિષ્ફળ જઈશું જો અમે આ કોર્ટની લાર્જર બેન્ચ અને બંધારણીય બેન્ચના નિર્ણયોનો સંદર્ભ ન આપીએ અને ગૂંચવણ દૂર ન કરીએ જેથી તે ભવિષ્યમાં કોઈ સમયે ઊભી ન થાય. નરેશ શ્રીધર મિરાજકર અને અન્ય વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર અને અન્ય, [૧૯૬૬] ૩ એસ.સી.આર. ૭૪૪, આ કોર્ટનો નવ–ન્યાયાધીશોની બેન્ચનો નિર્ણય છે. બોમ્બે હાઇકોર્ટના ઓરિજિનલ સાઇડ પર બેઠેલા એક વિદ્વાન ન્યાયાધીશે પ્રેસને કોર્ટની કેટલીક કાર્યવાહી પ્રકાશિત કરવાથી રોકતો મૌખિક આદેશ પસાર કર્યો. આ આદેશને હાઇકોર્ટની ડિવિઝન બેન્ચ સમક્ષ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રીટ પિટિશન દાખલ કરીને પડકારવામાં આવ્યો હતો, જેણે રીટ પિટિશનને એ આધાર પર ફગાવી દીધી હતી કે વાદગ્રસ્ત આદેશ હાઇકોર્ટનો ન્યાયિક આદેશ હતો અને તેથી અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રીટને આધીન ન હતો. ત્યારબાદ અરજદારે બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧) (એ) અને (જી) હેઠળ તેના મૂળભૂત અધિકારોના અમલ માટે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ આ કોર્ટનો સંપર્ક કર્યો. બહુમતી ચુકાદા દરમિયાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ ગજેન્દ્રગડકરે ફૂટ–નોટમાંથી હેલ્સબરી લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ (વોલ્યુમ ૧૧ પૃષ્ઠ ૧૨૯, ૧૩૦) માંથી નીચેનો ફકરો ટાંક્યો: "(.....સિવિલ અધિકારક્ષેત્રની નીચલી અદાલતોના ચુકાદાઓના કિસ્સામાં) એવું સૂચવવામાં

આવ્યું છે કે અધિકારક્ષેત્રના અભાવ માટે તેમને રદ કરવા માટે સર્ટીઓરારી મંજૂર કરવામાં આવી શકે છે [કેમ્પ વિરુદ્ધ બાલને (૧૮૭૪), ૧ ડોવ. એન્ડ એલ. ૮૮૫, પૃષ્ઠ ૮૮૭ પર], કારણ કે તે આધાર પર કોઈ ભૂલ ન હતી. પરંતુ એવો કોઈ નોંધાયેલ કેસ હોવાનું જણાતું નથી જેમાં સિવિલ અધિકારક્ષેત્રની નીચલી અદાલતના ચુકાદાને અધિકારક્ષેત્રના અભાવ અથવા અન્ય કોઈ આધાર પર સર્ટીઓરારી પર રદ કરવામાં આવ્યો હોય". તેમના લોર્ડશિપે પછી કહ્યું: "અંતિમ દરખાસ્ત શરતોમાં દર્શાવેલ છે: "સર્ટીઓરારી સિવિલ અધિકારક્ષેત્રની નીચલી અદાલતોના ચુકાદાઓને રદ કરવા માટે અસ્તિત્વમાં નથી".* આ અવલોકનો એવું દર્શાવશે કે ઇંગ્લેન્ડમાં પ્લેનરી અધિકારક્ષેત્રની સિવિલ અદાલતો દ્વારા તેમની સમક્ષ લાવવામાં આવેલી બાબતોમાં અથવા તેના સંબંધમાં પસાર કરાયેલા ન્યાયિક આદેશો સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવા માટેના અધિકારક્ષેત્રને આધીન માનવામાં આવતા નથી." [*પેરા ૨૩૯, પૃષ્ઠ ૧૩૦ હેલ્સબરીમાંથી, તે જ]

ચુકાદાનું વાંચન દર્શાવે છે કે ઉપરોક્ત ફકરાને "આકસ્મિક રીતે" ટાંકવામાં આવ્યો છે અને તે પણ એ દરખાસ્ત માટે સત્તામંડળ શોધવાના હેતુથી કે હાઇકોર્ટની ઓરિજિનલ સાઇડ પર બેઠેલા ન્યાયાધીશને હાઇકોર્ટના રીટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન તેમના આદેશો બનાવવા માટે 'હાઇકોર્ટથી નીચલી અથવા તાબા હેઠળની' અદાલત કહી શકાય નહીં. બીજું, ઉપરોક્ત ફકરો

ટાંકવામાં આવ્યો છે પરંતુ કોર્ટે ક્યાંય પણ પોતાના હોલ્ડિંગ તરીકે કાયદા તરીકે નિર્ધારિત કર્યું નથી કે હાઇકોર્ટ દ્વારા સર્ટીઓરારીની રીટ તેની તાબા હેઠળની અદાલતને નિર્દેશિત કરી શકાતી નથી. અને છેલ્લે, નરેશ શ્રીધર મિરાજકરના કેસ (ઉપર) માં ટાંકવામાં આવેલ હેલ્સબરીનો ફકરો હેલ્સબરી લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ (સિમોન્ડ્સ એડિશન, ૧૯૫૫) ની ત્રીજી આવૃત્તિમાંથી છે. ઇંગ્લેન્ડમાં પણ કાયદામાં પરિવર્તન આવ્યું છે અને આ બદલાયેલી કાનૂની સ્થિતિ રૂપા અશોક હુર્રા વિરુદ્ધ અશોક હુર્રા અને અન્ય, [૨૦૦૨] ૪ એસ.સી.સી. ૩૮૮ માં આ કોર્ટના બંધારણીય બેન્ચના નિર્ણયમાં નોંધવામાં આવી છે. બંધારણીય બેન્ચ વતી બોલતા જસ્ટિસ એસએસએમ કાદરીએ હેલ્સબરી લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ચોથી આવૃત્તિ (રીઇશ્યૂ) વોલ્યુમ ૧ (૧) માંથી નીચેનો ફકરો ટાંક્યો છે: "૧૦૩. ઐતિહાસિક રીતે, પ્રોહિબિશન (prohibition) એ એક રીટ હતી જેના દ્વારા કોમન લૉ ની શાહી અદાલતો અન્ય અદાલતોને કોમન લૉ અદાલતોના વિશિષ્ટ અધિકારક્ષેત્રમાં આવતી બાબતોને હાથ ધરવાથી પ્રતિબંધિત કરતી હતી; નીચલી અદાલતના રેકોર્ડને કિંગ્સ બેન્ચમાં સમીક્ષા માટે લાવવા અથવા દોષારોપણ દૂર કરવા અને જાહેર અધિકારીઓ અને સંસ્થાઓને જાહેર ફરજ બજાવવાનો આદેશ આપવા માટે સર્ટીઓરારી જારી કરવામાં આવતો હતો. ત્રણેયને પ્રિરોગેટીવ રીટ્સ કહેવામાં આવતા હતા." "૧૦૯. નીચલી અદાલત, ટ્રિબ્યુનલ, જાહેર સત્તામંડળ અથવા વ્યક્તિઓની અન્ય કોઈ સંસ્થાના નિર્ણયો સમીક્ષા માટે હાઇકોર્ટ સમક્ષ લાવવા માટે સર્ટીઓરારી અસ્તિત્વમાં છે જેથી કોર્ટ

નક્કી કરી શકે કે શું તેમને રદ કરવા જોઈએ, અથવા આવા નિર્ણયોને રદ કરી શકે. પ્રોહિબિશનનો આદેશ હાઇકોર્ટમાંથી જારી થતો અને નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલ અથવા જાહેર સત્તામંડળને નિર્દેશિત કરતો આદેશ છે જે તે અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલ અથવા સત્તામંડળને તેના અધિકારક્ષેત્રની બહાર અથવા કાયદાથી વિપરીત કાર્ય કરવાની મનાઈ ફરમાવે છે. નીચલી અદાલતો, ટ્રિબ્યુનલ્સ અને જાહેર સત્તાવાળાઓને નિયંત્રિત કરવા માટે સર્ટીઓરારી અને પ્રોહિબિશન બંનેનો ઉપયોગ થાય છે."

નરેશ શ્રીધર મિરાજકરનો કેસ રૂપા અશોક હુર્રાના કેસમાં બંધારણીય બેન્ચ સમક્ષ ટાંકવામાં આવ્યો હતો અને વિચારવામાં આવ્યો હતો. એ સ્પષ્ટપણે ઠરાવવામાં આવ્યું છે : (i) કે એ એક સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે અંગ્રેજી કાયદામાં પ્રિરોગેટીવ રીટ્સ સાથે સંકળાયેલ તકનીકી બાબતોની આપણી બંધારણીય યોજના હેઠળ કોઈ ભૂમિકા ભજવવાની હોતી નથી; (ii) કે રેકોર્ડ મંગાવવા અને યોગ્ય હુકમો પસાર કરવા માટે તેની તપાસ કરવા માટેની સર્ટીઓરારી રીટ ઉપલી અદાલત દ્વારા નીચલી અદાલતને જારી કરવામાં આવે છે જે પરીક્ષણ માટે તેના રેકોર્ડને પ્રમાણિત કરે છે; અને (iii) કે એક હાઇકોર્ટ બીજી હાઇકોર્ટને રીટ જારી કરી શકતી નથી, ન તો હાઇકોર્ટની એક બેન્ચ હાઇકોર્ટની બીજી બેન્ચને રીટ જારી કરી શકે છે; સુપ્રિમ કોર્ટમાં સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવા માટે હાઇકોર્ટના રીટ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાની તો વાત જ ક્યાંથી આવે. આપણી બંધારણીય

યોજનામાં હાઇકોર્ટોની રચના નીચલી અદાલતો તરીકે કરવામાં આવી નથી. આમ, એમાં કોઈ શંકા નથી કે હાઇકોર્ટની તાબા હેઠળની ન્યાયિક અદાલતના હુકમો અને કાર્યવાહીઓ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ હાઇકોર્ટના રીટ અધિકારક્ષેત્રને આધીન છે.

રેકોર્ડના મુખ પર દેખાતી ભૂલને સર્ટીઓરારી દ્વારા સુધારી શકાય છે તે દરખાસ્ત માટે પુષ્કળ સત્તામંડળ ઉપલબ્ધ છે. સ્પષ્ટ ભૂલ અથવા રેકોર્ડના મુખ પર દેખાતી ભૂલ શું છે તે નક્કી કરવા માટેનો વ્યાપક કાર્યકારી નિયમ સત્યનારાયણ લક્ષ્મીનારાયણ હેગડે અને અન્ય વિરુદ્ધ મલ્લિકાર્જુન ભવનપ્પા તિરુમલે, [૧૯૬૦] ૧ એસ.સી.આર. ૮૯૦ માં સારી રીતે દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કથિત ભૂલ સ્વયં–સ્પષ્ટ હોવી જોઈએ. એવી ભૂલ જે લાંબી અને જટિલ દલીલો દ્વારા સ્થાપિત કરવાની જરૂર હોય અથવા એવા મુદ્દાઓ પર તર્કની લાંબી ખેંચાયેલી પ્રક્રિયામાં ભૂલ હોય જ્યાં કલ્પનાપૂર્વક બે મંતવ્યો હોઈ શકે તેને સ્પષ્ટ ભૂલ કહી શકાય નહીં. સર્ટીઓરારી રીટમાં હાઇકોર્ટ ટ્રિબ્યુનલ, સત્તામંડળ અથવા અદાલતની કાર્યવાહીને રદ કરી શકે છે પરંતુ સર્ટીઓરારીની વિષયવસ્તુ બનાવતી કાર્યવાહીમાં આપવામાં આવેલી માહિતીના સ્થાને પોતાના તારણો અથવા નિર્દેશો મૂકી શકે નહીં.

સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ સ્વાભાવિક બાબત તરીકે કરવાનો નથી. જો ન્યાયની કોઈ નિષ્ફળતા ન થઈ હોય તો હાઇકોર્ટ સર્ટીઓરારી રીટનો ઇનકાર કરવા માટે વાજબી ગણાશે. સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે હાઇકોર્ટ દ્વારા સામાન્ય રીતે અનુસરવામાં આવતી પ્રક્રિયા એ છે કે નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલને હાઇકોર્ટને તેના નિરીક્ષણ માટે તેનો રેકોર્ડ અથવા કાર્યવાહી પ્રમાણિત કરવાનો આદેશ આપવો જેથી હાઇકોર્ટ એ નક્કી કરી શકે કે રેકોર્ડના આધારે નીચલી અદાલતે ન્યાયની નિષ્ફળતા કરાવતી અગાઉની કોઈ ભૂલો કરી છે કે કેમ.

અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્ર બંધારણનો અનુચ્છેદ ૨૨૭ દરેક હાઇકોર્ટને સશસ્ત્ર દળોને લગતા કોઈપણ કાયદા દ્વારા અથવા તેના હેઠળ રચાયેલી કોઈપણ અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલને બાદ કરતા, જે પ્રદેશોના સંબંધમાં તે અધિકારક્ષેત્ર ધરાવે છે તે તમામ પ્રદેશોમાંની તમામ અદાલતો અને ટ્રિબ્યુનલ્સ પર દેખરેખ રાખવાની સત્તા આપે છે. આવી સત્તાની વ્યાપકતાને પૂર્વગ્રહ પહોંચાડ્યા વિના હાઇકોર્ટને અનુચ્છેદ ૨૨૭ ની પેટા-કલમો (૨) અને (૩) દ્વારા અમુક ચોક્કસ સત્તાઓ આપવામાં આવી છે જેની સાથે આપણે અહીં ચિંતિત નથી. તે સુસ્થાપિત છે કે હાઇકોર્ટને આપવામાં આવેલી દેખરેખની સત્તા વહીવટી તેમજ ન્યાયિક છે, અને પીડિત વ્યક્તિના કહેવાથી અથવા સુઓ મોટો પણ તેનો ઉપયોગ કરવામાં સક્ષમ છે. હાઇકોર્ટમાં આવી વ્યાપક દેખરેખની સત્તા

નિહિત કરવા પાછળનો સર્વોપરી વિચાર ન્યાયનો માર્ગ મોકળો કરવાનો અને તેમાં રહેલા કોઈપણ અવરોધોને દૂર કરવાનો છે. અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળની સત્તા એ અર્થમાં અનુચ્છેદ ૨૨૬ દ્વારા હાઈકોર્ટને આપવામાં આવેલી સત્તા કરતાં વધુ વ્યાપક છે કે દેખરેખની સત્તા પ્રક્રિયાની તે તકનીકી બાબતો અથવા પરંપરાગત બંધનોને આધીન નથી જે સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્રમાં જોવા મળે છે. અન્યથા સત્તાના ઉપયોગને બોલાવતા માપદંડો લગભગ સમાન છે.

હાઈકોર્ટ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા સુપરવાઈઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઈતિહાસ, અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ અધિકારક્ષેત્ર તેના વર્તમાન સ્વરૂપમાં કેવી રીતે પરિણમ્યું છે, તે વર્યામ સિંહ અને અન્ય વિરુદ્ધ અમરનાથ અને અન્ય, [૧૯૫૪] એસ.સી.આર. ૫૬૫ માં શોધી કાઢવામાં આવ્યું હતું. આ અધિકારક્ષેત્ર હાઈકોર્ટ્સ એક્ટ ૧૮૬૧ ની કલમ ૧૫ માં શોધી શકાય છે જે હાઈકોર્ટને રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્ર આપતા અન્ય કાયદાઓની જોગવાઈઓથી અલગ અને સ્વતંત્ર રીતે હાઈકોર્ટને ન્યાયિક દેખરેખની સત્તા આપે છે. ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ ૧૯૧૫ ની કલમ ૧૦૭ અને ત્યારબાદ ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ ૧૯૩૫ ની કલમ ૨૨૪, સમાન રીતે ઘડવામાં આવી હતી અને પુરોગામી જોગવાઈની નકલ કરે છે. જો કે, કલમ ૨૨૪ માં પેટા-કલમ (૨) ઉમેરવામાં આવી હતી જે હાઈકોર્ટના અધિકારક્ષેત્રને નીચલી અદાલતોના એવા ચુકાદાઓ પૂરતું મર્યાદિત કરે છે જે અન્યથા અપીલ અથવા રિવિઝનને આધીન

ન હોય. તે પ્રતિબંધ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ માં આગળ ધપાવવામાં આવ્યો નથી. તે અર્થમાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ માં અભૂતપૂર્વ પહોળાઈ અને શક્તિ છે.

અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સર્ટીઓરારી રીટ અને અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્ર વચ્ચેનો તફાવત. બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ વચ્ચેનો તફાવત ઉમાજી કેશાવ મેશ્રામ અને અન્ય વિરુદ્ધ શ્રીમતી રાધિકાબાઈ અને અન્ય, [૧૯૮૬] સપ્લીમેન્ટ્રી એસ.સી.સી. ૪૦૧ માં સારી રીતે દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહી હાઇકોર્ટના મૂળ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં છે જ્યારે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળની કાર્યવાહી મૂળ નથી પરંતુ માત્ર સુપરવાઇઝરી છે. અનુચ્છેદ ૨૨૭ નોંધપાત્ર રીતે ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૧૫ ની કલમ ૧૦૭ ની જોગવાઈઓની નકલ કરે છે, સિવાય કે આ અનુચ્છેદ દ્વારા દેખરેખની સત્તા ટ્રિબ્યુનલ સુધી પણ વિસ્તારવામાં આવી છે. જોકે સત્તા સામાન્ય અપીલની અદાલત સમાન છે, છતાં અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ ભાગ્યે જ અને માત્ર યોગ્ય કિસ્સાઓમાં જ તાબા હેઠળની અદાલતો અને ટ્રિબ્યુનલ્સને તેમની સત્તાની મર્યાદામાં રાખવાના હેતુથી કરવાનો છે અને માત્ર ભૂલો સુધારવા માટે નહીં. ગંભીર અન્યાય અથવા ન્યાયની નિષ્ફળતાના કિસ્સામાં સત્તાનો ઉપયોગ થઈ શકે છે જેમ કે જ્યારે (i) અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલે એવું અધિકારક્ષેત્ર ધારણ કર્યું હોય જે તેની પાસે ન હોય, (ii)

એવા અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ રહી હોય જે તેની પાસે હોય, આવી નિષ્ફળતાથી ન્યાયની નિષ્ફળતા થઈ હોય, અને (iii) અધિકારક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ હોવા છતાં તેનો એવી રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવી રહ્યો હોય જે અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદાઓ ઓળંગવા સમાન હોય.

નિર્ણિત કેસોની સમીક્ષા અને એવા પ્રસંગોના સર્વેક્ષણ પરથી જ્યાં હાઇકોર્ટે વિવિધ કેસોમાં આપેલ તથ્યો અને સંજોગોમાં સર્ટીઓરારી રીટનો આદેશ આપવા અથવા અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા માટે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કર્યો છે, એવું લાગે છે કે વ્યવહારમાં બે અધિકારક્ષેત્રો વચ્ચેનો તફાવત લગભગ ભૂંસી નાખવામાં આવ્યો છે. કદાચ, આ જ કારણ છે કે વકીલો માટે તેમની પિટિશનોને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ એક સામાન્ય પિટિશન તરીકે લેબલ કરવાનો રિવાજ બની ગયો છે, જોકે કેટલાક ન્યાયિક ચુકાદાઓમાં આવી પ્રથાને વખોડી કાઢવામાં આવી છે. વિષયની બારીકીઓ અને તકનીકી બાબતોમાં પ્રવેશ્યા વિના, અમે બંને અધિકારક્ષેત્રો વચ્ચેના વ્યાપક સામાન્ય તફાવતને જણાવવાનું સાહસ કરીએ છીએ. પ્રથમ, સર્ટીઓરારી રીટ એ હાઇકોર્ટ દ્વારા તેના મૂળ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ છે; સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ એ મૂળ અધિકારક્ષેત્ર નથી અને આ અર્થમાં તે અપીલ, રિવિઝનલ અથવા સુધારાત્મક અધિકારક્ષેત્ર સમાન છે. બીજું, સર્ટીઓરારી રીટમાં, કાર્યવાહીનો રેકોર્ડ નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલ

દ્વારા પ્રમાણિત કરીને હાઇકોર્ટમાં મોકલવામાં આવે છે, હાઇકોર્ટ જો તેના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છતી હોય, તો તે કાર્યવાહીને ફક્ત રદ કરી શકે છે અથવા બાજુ પર રાખી શકે છે અને પછી વધુ કંઈ કરી શકે નહીં. સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં હાઇકોર્ટ માત્ર વાદગ્રસ્ત કાર્યવાહી, ચુકાદા અથવા હુકમને રદ કરી શકતી નથી અથવા બાજુ પર રાખી શકતી નથી પરંતુ તે કેસના તથ્યો અને સંજોગોની જરૂરિયાત મુજબ આવા નિર્દેશો પણ આપી શકે છે, તે નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલને માર્ગદર્શન આપીને હોઈ શકે છે કે તે હવે કેવી રીતે આગળ વધશે અથવા હાઇકોર્ટના માર્ગદર્શન મુજબ નવેસરથી આગળ વધશે. યોગ્ય કિસ્સાઓમાં હાઇકોર્ટ, સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે, વાદગ્રસ્ત નિર્ણયના સ્થાને પોતાનો આવો નિર્ણય મૂકી શકે છે, જે નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલે લેવો જોઈતો હતો. છેલ્લે, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળનું અધિકારક્ષેત્ર પીડિત પક્ષકાર દ્વારા અથવા તેના વતી કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના પર ઉપયોગમાં લેવા માટે સક્ષમ છે; સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્ર સુઓ મોટો પણ ઉપયોગમાં લેવા સક્ષમ છે.

બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગની આડમાં માત્ર અપીલ અથવા રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા સામે રક્ષણ મેળવવા માટે, અદાલતોએ તેમની સત્તા પર સ્વ–લાદિત શિસ્તના નિયમો તૈયાર કર્યા છે. પીડિત વ્યક્તિને અપીલ અથવા રિવિઝન દ્વારા વૈકલ્પિક

અસરકારક ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય ત્યારે સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાનો ઇનકાર કરવામાં આવી શકે છે. હાઇકોર્ટ અનુભવના આધારે ઘડવામાં આવેલી કાયદાકીય નીતિને ધ્યાનમાં લઈ શકે છે અને કાયદાઓ દ્વારા વ્યક્ત કરી શકે છે જ્યાં ધારાસભાએ તેની શાણપણથી કાર્યવાહીના નિષ્કર્ષને વેગ આપવા અને કાર્યવાહીના દરેક તબક્કે દરેક હુકમને અપીલ અથવા રિવિઝન દ્વારા ન્યાયિક સમીક્ષાને આધીન કરવાને કારણે થતા વિલંબ અને ઢીલને ટાળવાની આશામાં કેટલાક હુકમો અને કાર્યવાહીઓને અપીલ અને રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગથી દૂર રાખવાનું ઇરાદાપૂર્વક પસંદ કર્યું છે. જ્યાં સુધી ઉપલી અદાલત દ્વારા અપીલ અથવા રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ દ્વારા ભૂલને સુધારવામાં સક્ષમ હોય, ભલે તે ફક્ત કાર્યવાહીના અંતે જ વાપરવા માટે ઉપલબ્ધ હોય, તો કાર્યવાહીના પેન્ડિંગ દરમિયાન દેખરેખની સત્તાનો ઉપયોગ કરવાનો ઇનકાર કરવો એ હાઇકોર્ટના ભાગ પર વિવેકાધિકારનો યોગ્ય ઉપયોગ હશે. જો કે, એવા કિસ્સાઓ હોઈ શકે છે જ્યાં સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રને લાગુ કરવા સિવાય, નીચલી અદાલત અથવા ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા આચરવામાં આવેલી અધિકારક્ષેત્રની ભૂલ એકવાર કાર્યવાહી પૂરી થઈ ગયા પછી સુધારવા માટે અસમર્થ બની શકે છે.

ચંદ્રશેખર સિંહ અને અન્ય વિરુદ્ધ શિવ રામ સિંહ અને અન્ય: [૧૯૭૯] ૩ એસ.સી.સી. ૧૧૮ માં, ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૪૩૫ અને ૪૩૯ ના

સંદર્ભમાં બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળના અધિકારક્ષેત્રનો વ્યાપ આ કોર્ટની વિચારણા માટે આવ્યો હતો જે સેશન્સ જજ દ્વારા આપવામાં આવેલા પ્રથમ રિવિઝનના નિર્ણય સામે હાઇકોર્ટમાં બીજા રિવિઝન પર પ્રતિબંધ મૂકે છે. અગાઉના નિર્ણયોની સમીક્ષા પર, ત્રણ–ન્યાયાધીશોની બેન્ચે કાયદાની સ્થિતિનો સારાંશ નીચે મુજબ આપ્યો :– (i) કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ હાઇકોર્ટને આપવામાં આવેલી સત્તાઓ ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની જોગવાઈઓ દ્વારા કોઈપણ રીતે ઘટાડી શકાતી નથી; (ii) અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ હાઇકોર્ટની દખલગીરીનો વ્યાપ મર્યાદિત છે. અનુચ્છેદ ૨૨૭ દ્વારા આપવામાં આવેલી દેખરેખની સત્તાનો ઉપયોગ ભાગ્યે જ અને માત્ર યોગ્ય કિસ્સાઓમાં તાબા હેઠળની અદાલતોને તેમની સત્તાની મર્યાદામાં રાખવા માટે કરવાનો છે અને માત્ર ભૂલો સુધારવા માટે નહીં; (iii) કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ ન્યાયિક દખલગીરીની સત્તા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની સત્તા કરતાં વધારે નથી; (iv) કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ દેખરેખની સત્તાનો ઉપયોગ હકીકતની ભૂલ સુધારવા માટે કરી શકાતો નથી જે માત્ર ઉપલી અદાલત અપીલની અદાલત તરીકેની તેની વૈધાનિક સત્તાના ઉપયોગમાં જ કરી શકે છે; હાઇકોર્ટ, અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ તેના અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં, પોતાની જાતને અપીલની અદાલતમાં રૂપાંતરિત કરી શકતી નથી.

બાદમાં, બેબી વિરુદ્ધ ત્રાવણકોર દેવસ્વમ બોર્ડ અને અન્ય, [૧૯૯૮] ૮ એસ.સી.સી. ૩૧૦ માં આ કોર્ટની બે-જજ બેન્ચે સ્પષ્ટ કર્યું કે હાઇકોર્ટને રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ ન હોવા છતાં, ભારતની બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ ટ્રિબ્યુનલ્સ દ્વારા પસાર કરાયેલા આદેશોને રદ કરવાની સત્તા હજુ પણ છે જો સંબંધિત અને ભૌતિક દસ્તાવેજોને ધ્યાનમાં લીધા વિના હકીકતના તારણો પર પહોંચવામાં આવ્યા હોય, જેને ધ્યાનમાં લેવાથી વિપરીત નિષ્કર્ષ આવી શક્યો હોત. ભારતની બંધારણ હેઠળ હાઇકોર્ટની આ સત્તા હંમેશા તેને આપવામાં આવેલા રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્ર ઉપરાંત છે.

શું સી.પી.સી. ની કલમ ૧૧૫ માં સુધારાની અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળના અધિકારક્ષેત્ર પર કોઈ અસર થાય છે?

એલ. ચંદ્ર કુમાર વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, [૧૯૯૭] ૩ એસ.સી.સી. ૨૬૧ માં બંધારણીય બેન્ચે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ દ્વારા આપવામાં આવેલી ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તા અને અનુચ્છેદ ૨૨૭ દ્વારા આપવામાં આવેલી દેખરેખની સત્તાની પ્રકૃતિ વિશે ચર્ચા કરી હતી. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ સુપ્રિમ કોર્ટ અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ હાઇકોર્ટોને આપવામાં આવેલ અધિકારક્ષેત્ર એ બંધારણના મૂળભૂત માળખાનો એક ભાગ છે, જે તેનું અભિન્ન

અને આવશ્યક લક્ષણ બનાવે છે, જેની સાથે ચેડા કરી શકાતા નથી, બંધારણીય સુધારા દ્વારા પણ તેને છીનવી શકાય નહીં, સંસદીય કાયદાની તો વાત જ શું કરવી. ક્રિમિનલ રીટ પિટિશન નં. ૭૫૮, ૯૧૭ અને ૧૨૯૫ ઓફ ૨૦૦૨– ગોવિંદ વિરુદ્ધ સ્ટેટ (સરકાર, એન.સી.ટી. ઑફ દિલ્હી) એપ્રિલ ૭, ૨૦૦૩ ના રોજ નક્કી કરાયેલ (જે [૨૦૦૩] ૬ આઇએલડી ૪૬૮ તરીકે નોંધાયેલ છે) દિલ્હી હાઇકોર્ટ (દલવીર ભંડારી અને એચ.આર. મલ્હોત્રા, ન્યાયમૂર્તિઓ) નો તાજેતરનો ડિવિઝન બેન્ચનો નિર્ણય આ કોર્ટના લગભગ તમામ અગ્રણી નિર્ણયો સહિત નક્કી કરાયેલા કેસોનું ઊંડાણપૂર્વક સર્વેક્ષણ કરે છે અને ઠરાવે છે કે "અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ હાઇકોર્ટની સત્તાને ન્યાયિક ચુકાદા દ્વારા અથવા કાયદાકીય કાયદા દ્વારા અથવા બંધારણના સુધારા દ્વારા પણ ઘટાડી, રદબાતલ, છીનવી, મંદ કે લઈ શકાતી નથી. ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તા મૂળભૂત માળખાનો એક અંતર્ગત ભાગ છે અને બંધારણના મૂળભૂત માળખાને અસર કર્યા વિના તેને રદ કરી શકાતી નથી." વર્તમાન મુદ્દાને સંબંધિત બંધારણીય અને કાનૂની સિદ્ધાંતોનો સાર, હાઇકોર્ટની ડિવિઝન બેન્ચ દ્વારા યોગ્ય રીતે સારાંશ આપવામાં આવ્યો છે અને અમે તેને અમારી મંજૂરી આપીએ છીએ.

હાઇકોર્ટો દ્વારા આપવામાં આવેલા અને ન્યાયિક આર્કાઇવ્સને શણગારતા બે સીમાચિહ્નરૂપ નિર્ણયોને યાદ કરવા રસપ્રદ છે. બાલકૃષ્ણ હરિ ફણસાળકર વિરુદ્ધ એમ્પરર, એ.આઇ.એર. (૧૯૩૩) બોમ્બે ૧ માં, સ્પેશિયલ બેન્ચ સમક્ષ

પ્રશ્ન ઉભો થયો: શું ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ ૧૯૧૫ ની કલમ ૧૦૭ દ્વારા હાઇકોર્ટને આપવામાં આવેલ દેખરેખની સત્તાને ગવર્નર–જનરલ દ્વારા તેમની કાયદો ઘડવાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને નિયંત્રિત કરી શકાય છે. આ પ્રસંગ એટલા માટે ઉભો થયો કારણ કે ઈમરજન્સી પાવર્સ ઓર્ડિનન્સ, ૧૯૩૨ હેઠળ સ્થાપિત મેજિસ્ટ્રેટ્સની અદાલતો પર હાઇકોર્ટની દેખરેખની સત્તાનો ઉપયોગ કરવા સામે રાજ્ય સરકાર દ્વારા પ્રતિકાર કરવામાં આવ્યો હતો. ચીફ જસ્ટિસ બ્યુમોન્ટે ઠરાવ્યું હતું કે રિવિઝનની સત્તા છીનવી લેવામાં આવે તો પણ, વટહુકમ દ્વારા રચાયેલી અદાલતો પર દેખરેખની સત્તા હજુ પણ ઉપલબ્ધ હતી. ગવર્નર–જનરલ ઇમ્પિરિયલ પાર્લામેન્ટના અધિનિયમ દ્વારા હાઇકોર્ટને આપવામાં આવેલી સત્તાઓને નિયંત્રિત કરી શકતા નથી. જો કે, હાઇકોર્ટ પાસે દેખરેખની સત્તા હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ કરતી વખતે કાળજી અને સાવધાની રાખવાની વાત કરતા, વિદ્વાન ચીફ જસ્ટિસે ઠરાવ્યું કે દેખરેખની સત્તા અપીલની સુનાવણી જેવી નથી. દેખરેખની સત્તા હેઠળ ગેરકાયદેસર દોષિત ઠરાવને બાજુ પર રાખી શકાય છે પરંતુ – "આપણે ન્યાયિક આધારો પર આપણા વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, અને જો ન્યાયની વિચારણાઓ આપણને આવું કરવા માટે માંગ કરે તો જ દખલ કરવી જોઈએ."

મન્મથ નાથ બિસ્વાસ વિરુદ્ધ એમ્પરર, (૧૯૩૨–૩૩) ૩૭ સી.ડબલ્યુ.એન. ૨૦૧ માં, અપીલનો અધિકાર રદ થવા દીધો હોવા છતાં કોઈ કાનૂની કારણ

વિનાના અને કાયદામાં અસમર્થનીય દોષિત ઠરાવને દેખરેખની સત્તા હેઠળ હાઇકોર્ટની ચકાસણી માટે લાવવામાં આવ્યો હતો. દેખરેખની સત્તાની પ્રકૃતિ વિશે બોલતા, ડિવિઝન બેન્ચે, ચીફ જસ્ટિસ રેન્કિન દ્વારા બોલતા, ઠરાવ્યું કે ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૧૫ ની કલમ ૧૦૭ હેઠળ હાઇકોર્ટમાં નિહિત દેખરેખની સત્તા એ અમર્યાદિત સત્તા નથી જેનો ઉપયોગ ચોક્કસ નિર્ણયોની મુશ્કેલી દૂર કરવા માટે થઈ શકે. દેખરેખની સત્તા એ જાણીતી અને સારી રીતે માન્ય પાત્રની સત્તા છે અને તેનો ઉપયોગ એવા ન્યાયિક સિદ્ધાંતો પર થવો જોઈએ જે તેને તેનું પાત્ર આપે છે. કાયદાના મુદ્દા પર માત્ર ગેરસમજ અથવા હકીકતો પર ખોટો નિર્ણય અથવા અદાલતો દ્વારા તેના ચુકાદામાં ગુનાના દરેક ઘટકનો ઉલ્લેખ કરવામાં નિષ્ફળતા, દેખરેખની સત્તાના ઉપયોગમાં મેજિસ્ટ્રેટના હુકમમાં દખલ કરવાની મંજૂરી આપશે નહીં પરંતુ હાઇકોર્ટ એ જોઈ શકે છે અને જોવું જોઈએ કે કોઈ પણ માણસને કાનૂની કારણ વિના દોષિત ઠેરવવામાં ન આવે. ભારતીય પ્રથામાં સમજાય છે તેમ અધિકારક્ષેત્રની ખામી અથવા પ્રોસિક્યુટર (પ્રતિવાદી) ના પક્ષે છેતરપિંડી અથવા "કાર્યવાહીના મુખ પર" ભૂલ, દેખરેખની સત્તાના ઉપયોગ માટેનો આધાર પૂરો પાડે છે. જો કે, કેસના બે વર્ગો વચ્ચેની રેખા સ્પષ્ટ અને સીધી રાખવી જોઈએ. સામાન્ય શબ્દોમાં, હાઇકોર્ટની દેખરેખની સત્તા એ તાબા હેઠળની અદાલતોને તેમના અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદામાં રાખવાની, તેઓ તેમની ફરજ મુજબનું કાર્ય કરે છે અને તે કાયદેસર રીતે કરે છે તે જોવાની સત્તા છે.

આ કોર્ટની બે–ન્યાયાધીશોની બેન્ચ દ્વારા તાજેતરમાં સ્ટેટ, થ્રુ સ્પેશિયલ સેલ, નવી દિલ્હી વિરુદ્ધ નવજોત સંધુ ઉર્ફે અફશાન ગુરુ અને અન્ય, જેટી ૨૦૦૩ (૪) એસસી ૬૦૫, પેરા ૨૮ માં નિષ્કર્ષિત સિદ્ધાંતો, જે સારી રીતે સ્થાપિત છે, તેનો યોગ્ય રીતે સારાંશ આપવામાં આવ્યો છે અને જણાવવામાં આવ્યા છે. આ કોર્ટે ઠરાવ્યું: (i) અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળનું અધિકારક્ષેત્ર રાજ્ય વિધાનસભાના કોઈપણ કાયદા દ્વારા મર્યાદિત કે બાંધી શકાય નહીં; (ii) સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્ર વ્યાપક છે અને તેનો ઉપયોગ ન્યાયના અંતને પહોંચી વળવા, વચગાળાના હુકમમાં દખલ કરવા માટે પણ થઈ શકે છે; (iii) સત્તાનો ઉપયોગ ભાગ્યે જ થવો જોઈએ, માત્ર તાબા હેઠળની અદાલતો અને ટ્રિબ્યુનલ્સને તેમના અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદામાં રાખવા અને તેઓ કાયદાનું પાલન કરે છે તે જોવા માટે. આ સત્તા માત્ર ભૂલો (પછી ભલે તે તથ્યો પર હોય કે કાયદાની) સુધારવા માટે ઉપયોગમાં લેવા માટે ઉપલબ્ધ નથી અને તેનો ઉપયોગ "અપીલના છુપાયેલા સ્વરૂપમાં" પણ થઈ શકતો નથી.

શિવ શક્તિ કોઓપરેટિવ હાઉસિંગ સોસાયટી, નાગપુર વિરુદ્ધ મેસર્સ સ્વરાજ ડેવલપર્સ અને અન્ય, (૨૦૦૩) ૪ સ્કેલ ૨૪૧ માં, આ કોર્ટની બીજી બે–ન્યાયાધીશોની બેન્ચે સી.પી.સી. ની કલમ ૧૧૫ નો સામનો કર્યો હતો. કોર્ટે તેના ચુકાદાના અંતે એક પક્ષકારના વિદ્વાન વકીલની એ રજૂઆત નોંધી હતી કે

જો રિવિઝનલ અરજીઓ જાળવવા યોગ્ય નથી તેવું ઠરાવવામાં આવે તો પણ, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ પડકાર કરવા પર કોઈ પ્રતિબંધ હોવો જોઈએ નહીં, જેના માટે તક આપવા વિનંતી કરવામાં આવી હતી. કોર્ટે અવલોકન કર્યું – "જો પક્ષકારને કોઈ ઉપાય ઉપલબ્ધ હોય, તો તેનો લાભ લેવા માટે કોઈ સ્વતંત્રતા આપવી જરૂરી નથી."

અમારો એવો મત છે કે હાઈકોર્ટના રિવિઝનલ અધિકારક્ષેત્રમાં ઘટાડો કરવાથી હાઈકોર્ટની સિવિલ કોર્ટમાં સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવાની બંધારણીય સત્તા છીનવાઈ જતી નથી અને છીનવી શકાતી નથી અથવા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ હાઈકોર્ટને આપવામાં આવેલ દેખરેખની સત્તા છીનવાઈ જતી નથી કે ઘટાડવામાં આવતી નથી. સત્તા અસ્તિત્વમાં છે, CPC ની કલમ ૧૧૫ માં સુધારાથી અબાધિત, અને સ્વ–શિસ્ત અને પ્રથાના નિયમોને આધીન ઉપયોગ માટે ઉપલબ્ધ છે જે સુસ્થાપિત છે.

અમે સામાવાળાના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા આધાર રાખવામાં આવેલ અને હાઈકોર્ટના વાદગ્રસ્ત હુકમમાં સંદર્ભિત ગંગા શરણના કેસમાં અલ્હાબાદ હાઈકોર્ટના કુલ બેન્ચના નિર્ણયનો કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે. અમને નથી લાગતું કે કુલ બેન્ચનો નિર્ણય યોગ્ય રીતે વાંચવામાં આવ્યો છે. તેના બદલે, પેરા ૧૧ માં, કુલ બેન્ચે પોતે જ ઠરાવ્યું છે કે જ્યાં સિવિલ કોર્ટનો હુકમ કાયદાની

સ્પષ્ટ ભૂલથી પીડાય છે અને વધુમાં પીડિત પક્ષકારને સ્પષ્ટ અન્યાય કરે છે ત્યારે તેને સર્ટીઓરારી રીટ હેઠળ લાવી શકાય છે. કુલ બેન્ચે ઉમેર્યું કે સિવિલ દાવામાં પસાર કરાયેલ દરેક વચગાળાનો હુકમ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સમીક્ષાને આધીન નથી પરંતુ જો વાદગ્રસ્ત હુકમ પરથી એવું જણાય કે કાયદાના મૂળભૂત સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન થયું છે અને વધુમાં આવો હુકમ પીડિત પક્ષકારને નોંધપાત્ર અન્યાય કરે છે તો હાઇકોર્ટનું સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવાનું અધિકારક્ષેત્ર બાકાત રહેતું નથી. જો કે, કુલ બેન્ચના ચુકાદામાં નીચેનું વાક્ય જોવા મળે છે:– "જ્યાં કોઈ પીડિત પક્ષકાર બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ હાઇકોર્ટનો સંપર્ક કરે છે અને સિવિલ દાવામાં ખાનગી વ્યક્તિને કે જે જાહેર ફરજ બજાવવા માટે વૈધાનિક ફરજ હેઠળ નથી તેને મનાઈ હુકમ જારી કરવાનો ઈનકાર કરતા અથવા મનાઈ હુકમ રદ કરતા હુકમ સામે આવે છે, તો મુખ્ય રાહત ખાનગી વ્યક્તિને મેન્ડમસની (mandamus) રીટ જારી કરવાની છે અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ આવી રીટ પિટિશન જાળવવા યોગ્ય રહેશે નહીં."

એવું લાગે છે કે હાઇકોર્ટે અહીં વાદગ્રસ્ત તેના નિર્ણયમાં ઉપર–ટાંકવામાં આવેલા ફકરા પરથી એવી છાપ ઊભી કરી છે કે ટ્રાયલ કોર્ટ તેમજ અપીલીય અદાલત દ્વારા મનાઈ હુકમ જારી કરવાની પ્રાર્થના નકારવામાં આવી હોવાથી, બંને હાઇકોર્ટની તાબા હેઠળ છે અને વિવાદ બે ખાનગી પક્ષકારો વચ્ચે છે, હાઇકોર્ટ

દ્વારા મનાઈ હુકમ જારી કરવો એ ખાનગી પક્ષકાર સામે મેન્ડમસ જારી કરવા સમાન છે જે કાયદામાં માન્ય નથી.

ગંગા શરણના કેસમાંથી ઉપર ટાંકવામાં આવેલું વાક્ય સંદર્ભની બહાર વાંચી શકાય નહીં. ફુલ બેન્ચે ફક્ત એટલું જ કહ્યું છે કે મનાઈ હુકમ જારી કરવાનો ઇનકાર કરતા નીચલી અદાલતના નિર્ણય પર સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે, હાઇકોર્ટ, સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરતી વખતે, ખાનગી પક્ષકાર સામે મેન્ડમસ પણ જારી કરશે નહીં. ફુલ બેન્ચ દ્વારા બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ નો સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો નથી. આ ચુકાદામાં અગાઉ અમે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને અનુચ્છેદ ૨૨૭ વચ્ચેનો તફાવત પહેલેથી જ દર્શાવ્યો છે અને અમારે તેનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી. આ સંદર્ભમાં, અમે ટી.સી. બસપ્પા વિરુદ્ધ ટી. નાગપ્પા અને અન્ય, [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૨૫૦ અને પ્રોવિન્સ ઓફ બોમ્બે વિરુદ્ધ ખુશલદાસ એસ. અડવાણી (મૃતક) એલઆરએસ મારફતે, [૧૯૫૦] એસ.સી.આર. ૬૨૧ માં બંધારણીય બેન્ચનો નિર્ણય, તેમજ દ્વારકા નાથ વિરુદ્ધ ઈન્કમ–ટેક્સ ઓફિસર, સ્પેશિયલ સર્કલ, ડી વોર્ડ, કાનપુર અને અન્ય, [૧૯૬૫] ૩ એસ.સી.આર. ૫૩૬ માં ત્રણ–જજ બેન્ચનો નિર્ણય ટાંકી શકીએ છીએ, જેમણે નિશ્ચિત શરતોમાં ઠરાવ્યું છે, જેમ કે કાયદો હંમેશા રહ્યો છે, કે પ્રજાના અધિકારોને અસર કરતા પ્રશ્નો નક્કી કરવાની સત્તા ધરાવતી અને ન્યાયિક રીતે કાર્ય કરવા માટે બંધાયેલી ન્યાયિક અથવા

અર્ધ–ન્યાયિક સંસ્થાના કૃત્યો અથવા કાર્યવાહીઓ સામે સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવામાં આવે છે. તેથી અમારો એવો મત છે કે સર્ટીઓરારી રીટ તાબા હેઠળની અદાલતના કાર્ય, હુકમ અથવા કાર્યવાહીની વિરુદ્ધ નિર્દેશિત છે, જો બે ખાનગી પક્ષકારો વચ્ચે વિવાદ હોય તો પણ તે જારી થઈ શકે છે.

આવી બાબતો અવારનવાર હાઇકોર્ટ સમક્ષ ઊભી થાય છે. પુનરાવર્તનના જોખમે પણ અમે અમારા તારણોનો ટૂંકમાં સારાંશ આપીએ છીએ અને તે નીચે મુજબ જણાવીએ છીએ:– (૧) સિવિલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૧૧૫ માં ૦૧.૦૭.૨૦૦૨ થી અમલમાં આવેલા અધિનિયમ નં. ૪૬ ઓફ ૧૯૯૯ દ્વારા કરવામાં આવેલ સુધારો બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અને ૨૨૭ હેઠળ હાઇકોર્ટના અધિકારક્ષેત્રને કોઈપણ રીતે અસર કરતો નથી અને કરી શકતો નથી. (૨) હાઇકોર્ટની તાબા હેઠળની અદાલતો દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા વચગાળાના હુકમો, જેની સામે સીપીસી સુધારા અધિનિયમ નં. ૪૬ ઓફ ૧૯૯૯ દ્વારા રિવિઝનનો ઉપાય બાકાત રાખવામાં આવ્યો છે, તે છતાં હાઇકોર્ટના સર્ટીઓરારી અને સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રને આધીન રહેવાનું ચાલુ રાખે છે અને તેને પડકારવા માટે ખુલ્લું છે. (૩) બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ સર્ટીઓરારી અધિકારક્ષેત્રની ગંભીર ભૂલો સુધારવા માટે જારી કરવામાં આવે છે, એટલે કે, જ્યારે તાબા હેઠળની અદાલતે (i) જ્યાં અધિકારક્ષેત્ર અસ્તિત્વમાં ન હોય ત્યાં અધિકારક્ષેત્ર ધારણ કરીને અધિકારક્ષેત્ર વિના, અથવા (ii) તેના

અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદાઓ ઓળંગીને તેના અધિકારક્ષેત્રની બહાર, અથવા (iii) કાયદા અથવા પ્રક્રિયાના નિયમોની ઘોર અવગણના કરીને અથવા જ્યાં કોઈ પ્રક્રિયા નિર્દિષ્ટ ન હોય ત્યાં કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતોના ઉલ્લંઘનમાં કાર્ય કર્યું હોય, અને તેનાથી ન્યાયની નિષ્ફળતા થઈ હોય. (૪) બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૭ હેઠળ સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ તાબા હેઠળની અદાલતોને તેમના અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદામાં રાખવા માટે કરવામાં આવે છે. જ્યારે તાબા હેઠળની અદાલતે એવું અધિકારક્ષેત્ર ધારણ કર્યું હોય જે તેની પાસે ન હોય અથવા એવા અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ રહી હોય જે તેની પાસે હોય અથવા અધિકારક્ષેત્ર ઉપલબ્ધ હોવા છતાં અદાલત દ્વારા કાયદા દ્વારા મંજૂર ન હોય તેવી રીતે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવી રહ્યો હોય અને તેનાથી ન્યાયની નિષ્ફળતા અથવા ગંભીર અન્યાય થયો હોય, ત્યારે હાઇકોર્ટ તેના સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા માટે દરમિયાનગીરી કરી શકે છે. (૫) સર્ટીઓરારી રીટ હોય કે સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ હોય, બંનેમાંથી કોઈ પણ હકીકત અથવા કાયદાની ભૂલો સુધારવા માટે ઉપલબ્ધ નથી સિવાય કે નીચેની જરૂરિયાતો સંતોષાય: (i) ભૂલ સ્પષ્ટ હોય અને કાર્યવાહીના મુખ પર જ દેખાતી હોય જેમ કે જ્યારે તે કાયદાની જોગવાઈઓની સ્પષ્ટ અજ્ઞાનતા અથવા સંપૂર્ણ અવગણના પર આધારિત હોય, અને (iii) તેનાથી ગંભીર અન્યાય અથવા ન્યાયની ગંભીર નિષ્ફળતા થઈ હોય. (૬) સ્પષ્ટ ભૂલ એ એવી ભૂલ છે જે સ્વયં-સ્પષ્ટ હોય, એટલે કે, જે કોઈપણ લાંબી અથવા જટિલ દલીલ અથવા

તર્કના લાંબા ખેંચાયેલા પ્રક્રિયામાં સામેલ થયા વિના સમજી શકાય અથવા દર્શાવી શકાય. જ્યાં બે અનુમાનો વ્યાજબી રીતે શક્ય હોય અને તાબા હેઠળની અદાલતે એક મત લેવાનું પસંદ કર્યું હોય ત્યાં ભૂલને ગંભીર અથવા સ્પષ્ટ કહી શકાય નહીં. (૭) સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવાની સત્તા અને સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ ભાગ્યે જ અને માત્ર યોગ્ય કિસ્સાઓમાં જ કરવાનો છે જ્યાં હાઇકોર્ટની ન્યાયિક અંતરાત્મા તેને કાર્ય કરવા આદેશ આપે છે જેથી ન્યાયની ગંભીર નિષ્ફળતા અથવા ગંભીર અન્યાય ન થાય. જ્યારે તાબા હેઠળની અદાલતમાં કોઈ દાવો અથવા કાર્યવાહી પડતર હોય ત્યારે ઉપરોક્ત બે અધિકારક્ષેત્રમાંથી કોઈપણને લાગુ કરવાની માંગ કરવામાં આવે અને ભૂલ સુધારવા માટે બોલાવવામાં આવે તો પણ તે તેની સામે પસંદ કરેલી અપીલ અથવા રિવિઝનમાં કાર્યવાહીના અંતે સુધારવા સક્ષમ હોય અને હાઇકોર્ટના સર્ટીઓરારી અથવા સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રને લાગુ કરતી પિટિશનને ધ્યાનમાં લેવાથી દાવા અથવા કાર્યવાહીના સરળ પ્રવાહ અને/અથવા વહેલા નિકાલમાં અવરોધ ઊભો થતો હોય ત્યારે કાળજી, સાવધાની અને સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. હાઇકોર્ટને દરમિયાનગીરી કરવા માટે યોગ્ય લાગી શકે છે જ્યાં ભૂલ એવી હોય કે, જો તે જ ક્ષણે સુધારવામાં ન આવે, તો તે પછીના તબક્કે સુધારવા માટે અસમર્થ બની શકે છે અને દરમિયાનગીરી કરવાનો ઇનકાર કરવાથી ન્યાયની મજાક ઉડશે અથવા જ્યાં આવો ઇનકાર પોતે જ વિવાદને લંબાવશે. (૮) હાઇકોર્ટ સર્ટીઓરારી અથવા સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રના

ઉપયોગમાં પોતાને અપીલની અદાલતમાં રૂપાંતરિત કરશે નહીં અને પુરાવાઓનું પુનઃ–મૂલ્યાંકન અથવા મૂલ્યાંકન કરવામાં અથવા અનુમાન લગાવવામાં ભૂલો સુધારવામાં અથવા માત્ર ઔપચારિક અથવા તકનીકી પાત્રની ભૂલો સુધારવામાં સામેલ થશે નહીં. (૯) વ્યવહારમાં, સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવા માટે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા માટેના માપદંડો અને સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ માટેના માપદંડો લગભગ સમાન છે અને અંગ્રેજી અદાલતોથી વિપરીત ભારતમાં હાઇકોર્ટો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા અધિકારક્ષેત્રની પહોળાઈએ બંને અધિકારક્ષેત્રો વચ્ચેના તફાવતને લગભગ ભૂંસી નાખ્યો છે. સર્ટીઓરારી રીટ જારી કરવા માટે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે હાઇકોર્ટ તાબા હેઠળની અદાલતોના કાર્ય, હુકમ અથવા કાર્યવાહીને રદ કરી શકે છે અથવા બાજુ પર રાખી શકે છે પરંતુ તેના સ્થાને પોતાનો નિર્ણય મૂકી શકતી નથી. સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં હાઇકોર્ટ માત્ર યોગ્ય નિર્દેશો આપી શકે છે જેથી તાબા હેઠળની અદાલતને માર્ગદર્શન મળી શકે કે તે હવે કેવી રીતે કાર્ય કરશે અથવા આગળ વધશે અથવા નવેસરથી આગળ વધશે, હાઇકોર્ટ યોગ્ય કિસ્સાઓમાં તાબા હેઠળની અદાલતના હુકમને રદ કરીને અથવા તેના સ્થાને એવો હુકમ કરી શકે છે જે અદાલતે કેસના તથ્યો અને સંજોગોમાં કરવો જોઈતો હતો.

જોકે અમે વ્યાપક સિદ્ધાંતો અને કાર્યકારી નિયમો નિર્ધારિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, હકીકત એ છે કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ અથવા ૨૨૭ હેઠળ અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગ માટેના માપદંડોને કોઈ ચુસ્ત ફોર્મ્યુલા અથવા કઠોર નિયમોમાં બાંધી શકાય નહીં. ઘણીવાર હાઇકોર્ટ દુવિધાનો સામનો કરતી હોય છે. જો તે પડતર કાર્યવાહીમાં દરમિયાનગીરી કરે છે તો કાર્યવાહી પૂર્ણ થવામાં વિલંબ થવાની સંભાવના છે. જો તે દરમિયાનગીરી કરતી નથી, તો તે ક્ષણની ભૂલ સુધારણામાંથી મુક્તિ મેળવી શકે છે. આપેલ કેસના તથ્યો અને સંજોગો હાઇકોર્ટ માટે સ્વ–નિયંત્રણ રાખવાનું અને દરમિયાનગીરી ન કરવાનું વધુ યોગ્ય બનાવી શકે છે કારણ કે અધિકારક્ષેત્રની ભૂલ ભલે થઈ હોય છતાં પણ તે પછીના તબક્કે તેની કાળજી લેવા અને સુધારવા સક્ષમ છે અને કરવામાં આવેલ ખોટું, જો કોઈ હોય તો, તેને સુધારવામાં આવશે અને કાર્યવાહીના અંતે પસંદ કરેલી અપીલ અથવા રિવિઝનમાં અધિકારો અને સમાનતાને સમાયોજિત કરવામાં આવશે. પરંતુ એવા કિસ્સાઓ હોઈ શકે છે જ્યાં 'સમયસરનું પગલું નવને બચાવશે'. અંતમાં, અમે એ કહીને સારાંશ આપી શકીએ કે સત્તા છે પરંતુ તેનો ઉપયોગ વિવેકાધીન છે જે ફક્ત ન્યાયાધીશના ન્યાયિક અનુભવ અને વ્યવહારિક શાણપણથી સમૃદ્ધ ન્યાયિક અંતરાત્માના આદેશો દ્વારા જ સંચાલિત થશે.

અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે. અપીલકર્તા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી પિટિશનને જાળવવા યોગ્ય નથી તેમ ઠરાવીને તેને નકારી કાઢતો હાઇકોર્ટનો

હુકમ બાજુ પર રાખવામાં આવે છે. પિટિશન હાઇકોર્ટની ફાઇલ પર પુનઃસ્થાપિત કરવામાં આવશે, હાઇકોર્ટ સમક્ષ અરજદાર સર્ટીઓરારી રીટ માંગી રહ્યો છે કે હાઇકોર્ટના સુપરવાઇઝરી અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છે તેના આધારે હાઇકોર્ટના નિયમો સાથે સુસંગત રીતે યોગ્ય બેન્ચ દ્વારા તેની કાર્યવાહી કરવામાં આવશે.

ખર્ચ સરળ કરવામાં આવ્યો.

અપીલ મંજૂર.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.